
להבין את התפלה

A Look At the Sources and Structure of the Prayers in the סידור

ברכת המזון

Including Variations in the Text Found In:

Seder Rav Amrom Gaon-9th Century

Siddur Rav Saadiya Gaon-10th Century

Seder Chibbur Brachos-11th Century

Rambam-12th Century

Machzor Vitry-13th Century

Nusach Teiman-Yemenite-Current Version

DEDICATION

The discussion of **ברכת המזון** contained herein is being published to commemorate the first yahrzeit since the passing of Rabbi Isaiah Wohlgemuth, זצ"ל, the designer of the Beurei Hatefila method of study. In creating the Beurei Hatefila course that Rabbi Wohlgemuth taught at Maimonides School, Brookline, Massachusetts, for many years, Rabbi Wohlgemuth began by searching for original sources. Since Rabbi Wohlgemuth stopped teaching Beurei Hatefila, the number of sources available to study Tefila have grown substantially. The commentary on **ברכת המזון** being published herein is based on several versions of **ברכת המזון** that are available for us to study. May the **נשמה** of Rabbi Isaiah Wohlgemuth, זצ"ל have an **עליה** in the **זכות** of our continuing to study **תפלה** based on the methods utilized by Rabbi Wohlgemuth to teach Beurei Hatefila to so many students.

יהיה זכרו ברוך!

ברכת המזון The Origin Of

ברכת המזון and שמונה עשרה share many similarities; i.e. each consists of a series of ברכות that are connected one to the other; both contain the ברכה of בונה ירושלים and both are followed by prayers that contain personal requests. The two differ in one major area; namely as to whether they are מצוות דאורייתא or מצוות דרבנן; Torah based requirements or Rabbinical innovations. Concerning שמונה עשרה, the רמב"ם is the only one of the ראשונים who holds that תפלה is a מצוה מדאורייתא. Concerning ברכת המזון, all in agreement that it is a מצוה מדאורייתא. Be that as it may, holding that ברכת המזון is a מצוה מדאורייתא is not without problems. In the following גמרא, we learn that the first three ברכות of ברכת המזון were composed over a period of several hundred years. Does not that fact mitigate against holding that ברכת המזון is a מצוה מדאורייתא? It is a problem even for the first ברכה that was composed by משה רבינו ע"ה. If משה רבינו ע"ה composed the first ברכה of ברכת המזון, was not his act a תקנה, an innovation? A תקנה by משה רבינו ע"ה is no more than a מצוה מדרבנן. A second issue concerns the wording of ברכת המזון. It is the same issue that academic scholars grappled with concerning the origin of שמונה עשרה; i.e. if ברכת המזון was recited since the time the Torah was given, how do you explain the use of words within ברכת המזון that refer to the rebuilding of the בית המקדש and נחמה, comfort?

Let us review the source for the origin of ברכת המזון:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מה' עמ' ב'—אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן. יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ. דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש. הטוב והמטיב ביבנה תקנה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב, שלא הסריחו, והמטיב, שניתנו לקבורה. תנו רבנן, סדר ברכת המזון כך היא: ברכה ראשונה, ברכת הזן, שניה, ברכת הארץ, שלישית, בונה ירושלים, רביעית, הטוב והמטיב, ובשבת, מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע; רבי אליעזר אומר: רצה לאומרה בנחמה, אומרה, בברכת הארץ, אומרה, בברכה שתקנו חכמים ביבנה, אומרה. וחכמים אומרים: אינו אומרה אלא בנחמה בלבד. חכמים היינו תנא קמא! — איכא בינייהו דיעבד.

Translation: Rabbi Nahman said: Moses instituted for Israel the benediction 'Who feeds' at the time when Manna descended for them. Joshua instituted for them the benediction of the land when they entered the land. David and Solomon instituted the benediction which closes 'Who builds Jerusalem'. David composed the words. 'For Israel Your people and for Jerusalem Your city', and Solomon composed the words 'For the

great and holy House'. The benediction 'Who is good and bestows good' was instituted in Yavneh with reference to those who were slain in Bethar. For Rabbi Mattena said: On the day on which permission was given to bury those slain in Bethar, they ordained in Yavneh that the Bracha 'Who is good and bestows good' should be said: 'Who is good', because the bodies did not putrefy, and 'Who bestows good', because they were allowed to bury the bodies. Our Rabbis taught: The order of Grace after Meals is as follows. The first benediction is that of 'Who feeds'. The second is the benediction of the land. The third is 'Who builds Jerusalem'. The fourth is 'Who is good and bestows good'. On Sabbath the third blessing commences with consolation and closes with consolation and the holiness of the day is mentioned in the middle of this blessing. Rabbi Eliezer says: If he wants he can mention the holiness of the day in the Bracha of consolation, or he can mention it in the Bracha of the land, or he can mention it in the Bracha which the Rabbis instituted in Yavneh. The Sages, however, say that it must be said in the Bracha of consolation. Do not the Sages say the same thing as the First Tanna? They differ in the case where he actually did say it in some other part of Birkas Ha'Mazzone. They hold that in that case, the person has still fulfilled his obligation to say it.

תנו רבנן: מניין לברכת המזון מן התורה? שנאמר: (דברים ה') ואכלת ושבעת וברכת, זו ברכת הזון, את ה' א-להיך, זו ברכת הזמון, על הארץ, זו ברכת הארץ, הטובה, זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר: (דברים ג') ההר הטוב הזה והלבנון, אשר נתן לך, זו הטוב והמטיב. אין לי אלא לאחריו, לפניו מניין? אמרת קל וחומר, כשהוא שבע מברך, כשהוא רעב לא כל שכך? רבי אומר: אינו צריך, ואכלת ושבעת וברכת, זו ברכת הזון, אבל ברכת הזמון, (תהלים ל"ד) מגדלו לה' אתי נפקא, על הארץ, זו ברכת הארץ, הטובה, זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר ההר הטוב הזה והלבנון, הטוב והמטיב, ביבנה תקנוה. אין לי אלא לאחריו, לפניו מניין? תלמוד לומר: אשר נתן לך, משנתן לך. רבי יצחק אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר (שמות כ"ג) וברך את לחמך ואת מימך, אל תקרי וברך אלא וברך, ואימתי קרוי לחם, קודם שיאכלנו. רבי נתן אומר: אינו צריך, הרי הוא אומר: (שמואל א' ט') כבאכם העיר כן תמצאון אותו בטרם יעלה הבמתה לאכול כי לא יאכל העם עד באו כי הוא יברך הזבח אחרי כן יאכלו הקראים.

Translation: Our Rabbis taught: Where is the saying of grace intimated in the Torah? In the verse, And You shall eat and be satisfied and bless: this signifies the benediction of 'Who feeds'. 'The Lord Your G-d': this signifies the benediction of Zimmun. 'For the land': this signifies the blessing for the land. 'The good': this signifies 'Who builds Jerusalem'; and similarly it says 'This good mountain and Lebanon.' 'Which he has given you': this signifies the blessing of 'Who is good and bestows good'. This accounts for the grace after meals; how can we prove that there should be a blessing before eating food? You have an argument a fortiori; if when one is full he says a grace, how much more so should he do so when he is hungry! Rabbi says: This argument is not necessary. 'And you shall eat and be satisfied and bless' signifies the benediction of 'Who feeds'. The responses of Zimmun are derived from 'O magnify the Lord with me.' 'For the land': this signifies the blessing of the land. 'The good': this signifies, 'Who builds Jerusalem'; and so it says, 'This goodly mountain and Lebanon'. 'Who is good and bestows good' was instituted in Yavneh. This accounts for the grace after meals; from where do I learn that a blessing must be said before partaking of food? Because it says, 'Which He has given you', implying, recite a Bracha as soon as He has given you. Rabbi

להבין את התפלה

Isaac says: This is not necessary. For see, it says, And He shall bless your bread and your water. Read not u-berach, and he shall bless, but u-barek, and say a blessing. And when is it called 'bread'? Before it is eaten. Rabbi Nathan says: This is not necessary. For see, it says, As soon as you be come into the city you shall straightway find him, before he goes up to the high place to eat; for the people will not eat until he comes, because he does bless the sacrifice, and afterwards those who were invited eat.

An alternative source for the origin of ברכת המזון:

מסכתות קטנות מסכת אבות דרבי נתן הוספה ב לנוסחה א' פרק ז'—למה בירכו ג' ברכות? להזכיר זכות האבות ואלו הן: הזן את הכל. על הארץ ועל המזון. בונה ירושלים. הזן את הכל להזכיר זכות אברהם. כיצד? היה מכנים עוברי דרכים לביתו לפרנסו ולכלכלו למי שאינו צריך, לאכילה לא כל שכן. הקב"ה בירכו בכל שנ' ואברהם זקן בא וגו'. על המזון להזכיר זכות יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים דכתי' על הארץ על המזון שבירכתו יצחק בארץ ובמזון. הבונה ברחמיו להזכיר זכות יעקב שעמד בבית אל ואמ' מה נורא המקום הזה וירא ויאמר זה שער השמים זה ירושלים שעמד לבנות לכך אומרי בונה ירושלים לבני יעקב:

Translation: Why did Birkas Hamazone consist of three Brachos? In order to make reference to the merit of our Three Forefathers. This is how it is referenced: Hazan Es Ha'Kol; Al Ha'Aretz V'Al Ha'Ma'Zone, Boneh Yerushalayim. Hazan Es Ha'Kol is a reference to the merit of our forefather Avrohom. How is this Bracha a reference to our forefather Avrohom? Abraham would invite travelers into his house and share his wealth with them irrespective of whether they needed the money and at a minimum, he fed them. Avrohom was blessed by G-d with everything as it is written: and Avrohom became elderly etc. Al Ha'Ma'Zone is a reference to our forefather, Yitzchok who plowed the fields and developed 100 fields each of which produced food. That is meant by the words: Al Ha'Aretz V'Al Ha'Ma'Zone. G-d blessed Yitzchok with having many fields and with producing much food. Ha'Boneh B'Racahamav is a reference to our forefather, Yaakov who stood at Bet El and said: how wonderful is this place. He then looked and said this must be the entrance to heaven. The place where he was standing developed into the city of Yerushalayim. As a result, the words: builder of Jerusalem is a reference to the descendants of Yaakov.

Here is one explanation concerning the development of the words of ברכת המזון:

מדרש תנחומא (ורשא) פרשת מסעי סימן ו— ילמדנו רבינו: עד שלא נכנסו ישראל לארץ כיצד היו מברכין על המזון? כך שנו רבותינו: עד שלא נכנסו ישראל לארץ לא היו מברכין אלא ברכה אחת הזן את הכל, משנכנסו לארץ התקינו שיהיו מברכים על הארץ ועל המזון, משחרבה ירושלים הוסיפו בונה ירושלים, ומשנקברו הרוגי ביתר הוסיפו הטוב והמטיב; הטוב שלא הסריחו והמטיב שנתנו לקבורה. ואין לך חביב מכולן יותר מברכת על הארץ ועל המזון שכך אמרו חז"ל כל מי שלא הזכיר בברכת המזון על הארץ ועל המזון ארץ חמדה ברית ותורה חיים ומזון לא יצא ידי חובתו.

Translation: Rabbi, please resolve for us the following issue: until the time the Jews entered Eretz Yisroel how could they justify reciting the second Bracha of Birkas Ha'Mazone which refers to the land of Israel and to the food of the land? Until the Jews entered Eretz Yisroel, they would only recite one Bracha as part

of Birkas Ha'Mazone; Ha'Zan Es Ha'Kol. Once they entered Eretz Yisroel, our Sages instituted the practice of reciting a second Bracha in Birkas Ha'Mazone; i.e. Al Ha'Aretz V'Al Ha'Ma'Zone. Once Yerushalayim was destroyed they instituted the practice of reciting a third Bracha in Birkas Ha'Mazone, Boneh Yerushalayim. Once permission was granted to bury those who died at Beitar, our Sages instituted the practice of reciting the Bracha of Ha'Tov V'Ha'Maitiv; Ha'Tov to acknowledge G-d's kindness in preventing the bodies from decaying and Ha'Maitiv to acknowledge G-d's kindness in causing the authorities to allow the bodies to be buried. None of the Brachos are as important as the Bracha of Al Ha'Aretz V'Al Ha'Ma'Zone. This is what the Sages meant when they said: whoever fails to refer to the adored land, the covenant, that the Torah sustains life and that G-d provides food, in the Bracha of Al Ha'Aretz V'Al Ha'Ma'Zone has failed to fulfill his obligation to recite Birkas Ha'Mazone.

The following is an attempt to answer the question: how can ר"ח"ל say that ברכת המזון was מתן תורה when several of the ברכות were composed well after מדאורייתא:

בית יוסף אורה היים סימן קפז' – כתב הרשב"א (מה: ד"ה הא) הא דאמרינן משה תקן להם ברכת הזן יהושע תקן להם ברכת הארץ וכו' קשיא לי והא קיימא לן בסמוך דברכות אלו מדאורייתא נינהו וי"ל דמטבען הוא שטבעו להן, דאי מדאורייתא אם רצה לאמרה באיזו מטבע שירצה אומרה, ואתו משה ויהושע ודוד ותקנו להם מטבע לכל אחת ואחת בזמנה, וכדאמרינן בפרק כיצד מברכין (מ:): סלקא דעתך אמינא כי אמרה בלשון חול יצא היכא דאמרה כי היכי דתקינו לה רבנן אבל כי לא אמרה כי היכי דתקינו לה רבנן לא יצא קמ"ל דאלמא המטבע הוא שטבעו רבנן. ובודאי דקודם כיבוש הארץ ובנין ירושלים לא היו אומרים כמטבע שאמרו לאחר כיבוש ובנין וכמו שאין אנו אומרים באותו מטבע שתקנו דוד ושלמה שאנו מבקשים להחזיר המלכות ולבנות הבית והם היו מבקשים להעמיד המלכות ולהעמיד בנין הבית ולהמשיך שלות הארץ עכ"ל וכן כתב ג"כ הרא"ש (סי' כב) וכתבו רבינו בסימן קפ"ח (קסו.). והרמב"ן כתב בספר ההשגות (על סה"מ לרמב"ם שרש א אות ט) אין מטבע ברכת מזון מן התורה אבל נצטוינו מן התורה לברך אחר אכילתנו כל אחד כפי דעתו כענין (שם מ:): מנימין רעיא שאמר בריך רחמנא מריה דהאי פיתא, ובאו הנביאים ותקנו להם נוסח מתוקן הלשון וצח המליצה, ושנינו בו אנחנו עוד בגלות ומלכות בית דוד משיחך במהרה תחזירנה למקומה ותבנה ירושלים כי הענין תיקן שלמה ובית דינו והלשון כפי הזמנים יאמר עכ"ל:

Translation: The Rashba wrote: that we hold that Moshe composed the Bracha of Hazon and Yehoshua composed the Bracha of Birkas Ha'Aretz etc. poses a problem. Is not that position inconsistent with what was established that these Brachos constituted a Mitzvah that originated in the Torah? The answer is that Moshe and Yehoshua were responsible only for choosing the words of the Brachos and not for instituting the Mitzvah. The Mitzvah that originated in the Torah could be fulfilled with any words that a person chose. Along came Moshe, Yehoshua and Dovid and composed words for each Bracha during their eras. This is in line with what we learned concerning Birkas Ha'Mazone: (Maseches Brachos 40b) you might have thought that only if one says Birkas Ha'Mazone using secular language which is a translation of the Hebrew words chosen by the Rabbis for the Brachos, one has fulfilled his obligation, but if one does not say it in the secular language in a translation of the Hebrew words composed by the Rabbis, he has not fulfilled

his obligation. We are therefore taught that this is not the rule. Certainly before they conquered Eretz Yisroel and built Jerusalem they did not recite the Brachos of Birkas Ha'Mazzone using the same words as they used after they conquered Eretz Yisroel and built Jerusalem. Furthermore we currently do not recite the same words as Dovid and Shlomo composed; i.e we ask for the return of the Davidic Monarchy and the rebuilding of the Temple. They asked for the protection of the Davidic Monarchy and for the protection of the Beis Hamikdash and that peace be maintained in Eretz Yisroel. That is what the Rashba wrote. Similarly wrote the Rosh. The Ramban wrote that the wording of Birkas Hamazzone did not originate in the Torah. Instead we were commanded simply to make a Bracha after eating. What each person said was based on his ability to express himself, as is written in Maseches Brachos 40b: some said: Blessed be the Master of this bread. The prophets came and composed the wording in a sharp and distinct language. We then changed it when we went in exile to say: and reestablish the Kingdom of David your Redeemer soon and rebuild Jerusalem. The theme of the Bracha was composed by Shlomo and his court but the exact words were to be moulded to fit the circumstances of each era.

ברכת הזימון Introduction to

Professor Joseph Heinemann, in his book: Prayer In The Talmud, De Gruyter, 1977, begins his discussion about ברכה הזימון on page 133 as follows:

We must now focus our attention on one invitational formula in particular, the *Birkat baz-zimmun*, or invitation, which precedes the communal Grace After Meals. This formula is extremely problematic and requires a thorough-going examination'.

Why is ברכה הזימון so problematic? It begins with the fact that ברכה זימון is the only prayer in which a prayer leader invites others to join him when less than ten men are present. The גמרא appears to ask the question: why? and presents the following answer:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מה' עמ' א' – משנה. שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן . . . גמרא. מנא הני מילי? אמר רב אסי: דאמר קרא (תהלים ל"ד) גדלו לה' אתי ונרוממה שמו יחדו. רבי אבהו אמר מהכא: (דברים ל"ב) כי שם ה' אקרא הבו גודל לא – להינו . . . אתמר: שנים שאכלו כאחת; פליגי רב ורבי יוחנן, חד אמר: אם רצו לזמן מזמנין; וחד אמר: אם רצו לזמן – אין מזמנין. תנן: שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן; שלשה – אין, שנים – לא! – התם חובה, הכא רשות. תא שמע: שלשה שאכלו כאחת – חייבין לזמן ואין רשאיין ליחלק; שלשה אין, שנים לא! – שאני התם, דקבעו להו בחובה מעיקרא.

Translation: Mishnah. if three persons have eaten together, it is their duty to invite one another to say grace . . . GEMARA. From where is this derived? Rabbi Assi says: Because Scripture says, O magnify you the Lord with me, and let us exalt His name together. Rabbi Abbahu derives it from here: When I, (representing a single person) proclaim the name of the Lord, ascribe you (representing two or more people) greatness unto our G-d . . . It has been stated: If two have eaten together, Rab and Rabbi Johanan differ as to the rule to be followed. One says that if they wish to invite one another to say grace they may do so, the other says that even if they desire to invite one another they may not do so. We have learnt: IF THREE PERSONS HAVE EATEN TOGETHER IT IS THEIR DUTY TO INVITE ONE

ANOTHER. That means to say, three but not two? No; there in the case of three it is a duty, here in the case of two, it is optional. Come and hear: If three persons have eaten together, it is their duty to invite one another to say grace, and they are not permitted to separate. This means to say, three but not two, does it not? No; there is a special reason there why they may not separate, because from the outset of the meal they laid upon themselves the duty to invite one another.

The **גמרא** answers that it is a **גזירת הכתוב**, a rule we learn from the wording of the verses. Both the words: **גדלו** and **הבו** connote that one person is addressing at least two other people. Since the minimum number of people who are being addressed in the verses is three, then the invitation has to be given in a group of three. Why was this rule only applied to three people who ate together? That is a much more difficult question to answer. Possibly, **הז"ל** searched for all possible circumstances when three people perform an activity together and determined that eating together was the only activity in which three people could be combined to create a unit. Prayer is certainly not viewed as that kind of activity. Three people who pray in the same room remain three individuals and cannot be combined for any purpose.

The above **גמרא** raises further issues. According to one opinion, either that of **רב** or **רב רב**, two people who ate together may recite **ברכת הזימון** but they are not required to do so. Why does the **גמרא** not inquire as to the basis for the rule that two people who ate together may recite **ברכת הזימון**. Is the **גמרא** teaching us that the same two verses that are the basis for the requirement that three people who ate together must recite **ברכת הזימון** are also the basis for the rule that two people who ate together may recite **ברכת הזימון**?

An additional issue is presented by the following **משנה**:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מ"ט ע"ב – משנה. כיצד מוזמנין? בשלשה – אומר: נברך, בשלשה והוא אומר: ברכו, בעשרה אומר: נברך א-להינו, בעשרה והוא – אומר: ברכו; אחד עשרה, ואחד עשרה רבוא. במאה – הוא אומר: נברך ה' א-להינו. במאה והוא – אומר: ברכו, ובאלף הוא אומר: נברך לה' א-להינו א-להי ישראל, באלף והוא אומר: ברכו ברבוא – אומר: נברך לה' א-להינו א-להי ישראל א-להי צב-אות יושב הכרובים על המזון שאכלנו, ברבוא והוא – אומר: ברכו, כענין שהוא מברך כך עונים אחריו: ברוך ה' א-להינו א-להי ישראל א-להי צבאות יושב הכרובים על המזון שאכלנו, רבי יוסי הגלילי אומר: לפי רוב הקהל הם מברכים, שנאמר: (תהלים ס"ח) במקלות ברכו א-להים ה' ממקור ישראל. אמר רבי עקיבא: מה מצינו בבית הכנסת – אחד מרובים ואחד מועטים אומר ברכו את ה'. רבי ישמעאל אומר: ברכו את ה' המבורך.

Translation: Mishnah. What is the formula for Zimmun? If there are three, he, the one leading the recital of grace, says, 'let us bless Him of whose bounty we have eaten'. If there are three beside himself he says,

להבין את התפלה

Barchu, 'bless'. If there are ten, he says, let us bless our God'; if there are ten beside himself he says, Barchu, 'bless'. It is the same whether there are ten or ten myriads. If there are a hundred he says, 'let us bless the Lord our G-d'; if there are a hundred beside himself he says, Barchu, 'bless'. If there are a thousand he says 'let us bless the Lord our G-d, the G-d of Israel'; if there are a thousand beside himself he says Barchu, 'bless'. If there are ten thousand he says, 'let us bless the Lord our G-d, the G-d of Israel, the G-d of hosts, who dwells among the Cherubim, for the food which we have eaten'. If there are ten thousand beside himself he says, Barchu, 'bless'. Corresponding to his invocation the others respond, 'Blessed be the Lord our G-d the G-d of Israel, the G-d of hosts, who dwells among the Cherubim, for the food which we have eaten'. Rabbi Jose the Galilean says: the formula of invocation corresponds to the number assembled, as it says: bless You G-d in full assemblies, even the Lord, You that are from the fountain of Israel. Said Rabbi Akiba: what do we find in the synagogue? Whether there are many or few the reader says, 'Bless You the Lord. Rabbi Ishmael says: bless You the Lord who is blessed.

We do not follow the opinion expressed in the משנה that the number of people present determines what is to be recited as part of ברכת הזימון. However, it is clear that some did follow that practice. Again, we need to ask the question: why was ברכת הזימון singled out for this rule? Moreover, it appears that רבי עקיבא followed the practice of reciting ברכו 'ה' both as part of ברכות קריאת שמע and as part of ברכת הזימון. What was his basis for that holding? That is a further practice that we do not follow.

One more issue: The following משנה is the basis for not reciting the name of the רבנו של עולם as part of the invitation to recite ברכת הזימון.

תלמוד בבלי מסכת מגילה דף כג' עמ' ב'—משנה. אין פורסין על שמע, ואין עוברין לפני התיבה, ואין נושאים את כפיהם, ואין קורין בתורה, ואין מפטירין בנביא, ואין עושין מעמד ומושב, ואין אומרים ברכת אבלים ותנחומי אבלים, וברכת התנים, ואין מזמנין בשם פחות מעשרה, ובקרקעות – תשעה וכהן, ואדם כיוצא בהן.

Translation: Mishnah. The introduction to the Shema is not repeated, nor does one pass before the ark, nor do the priests bless the people, nor is the Torah read publicly nor the Haftarah read from the prophets, nor are halts made at funerals, nor is the blessing for mourners said, nor the comfort of mourners, nor the blessing of the bridegrooms, nor is the name of G-d mentioned in the invitation to say grace, save in the presence of ten. For redeeming sanctified properties nine and a priest are sufficient, and similarly with redeeming human beings.

We can ask the following question concerning this משנה: If the one leading ברכת הזימון in a group of less than ten is not allowed to include the name of the רבנו של עולם as part of the invitation to recite ברכת הזימון, then why are the others present allowed to recite the name of the רבנו של עולם as part of their response; i.e. 'ה' מבורך מעתה ועד עולם and why is the leader allowed to repeat the same verse. Perhaps we should omit the opening lines and begin with ברשות רבנן when ברכת הזימון is recited in a group of three.

Professor Joseph Heinemann in his book cited above attempts to answer many of these questions:

There can be little doubt that Grace, both before and after meals, as well as the „Invitation to Grace" go back to very early times. The custom of reciting a benediction over food is known to be very ancient among most peoples. As regards Jewish sources, Grace is already referred to in the *Book of Jubilees* (22:6), where it is ascribed to Abraham (and similarly in *Genesis Rabbah*). A form of grace before the meal „according to the custom of the Jews" (which includes a kind of „blessing for the master of the house") is mentioned in the Letter of Aristeas. Talmudic sources tell of a parody of the *Birkat haꝥ-zimmun* recited by Simeon ben Setab before King Alexander Jannaeus; there is no reason to doubt the authentic nucleus of this anecdote. The formulation of the *Birkat haꝥ-zimmun* must also greatly antedate the Tannaitic period, for otherwise the fact that the *Tanna'im* regard it as a liturgical *Berakah*, although it lacks the standard form which they themselves require, is inexplicable. This conclusion is supported also by the presence of an obscure *Halakah* in the *Mishnah* („It is all one whether there are ten ...") which even the *Tanna'im* have difficulty explaining, and by the various disputes over the proper wording of this formulation which we shall examine below.

The *Birkat haꝥ-zimmun* came into being in connection with the community-meals of the *Haburah* („fellowships" or „societies"), with their large number of participants, as G. ALLON has rightly suggested". Such an origin makes it possible to account for a number of the peculiar features of this formula, such as the variations in its wording according to the number of participants. There is no place for such distinctions in the service of the synagogue, where the number of worshippers in attendance is not known in advance and where people are constantly coming and going, as was noted correctly by the medieval commentators. But in *Haburah-meals* only the invited members could participate, and their number would certainly be well known when the time came for Grace to be recited at the conclusion of the meal. We also find explicit reference to ten *Haberim* as the minimum number to be present at the meals of the Qumran sect, and there are indications that the *Haburot* of the sect were arranged in units of ten, fifty, one hundred, etc. There is good reason to believe that such customs at Qumran merely continued traditions of still earlier *Haburot* among the „early pious ones" (*Hasidim Harishonim*)". Even in halakic sources of the Tannaitic period we still find remnants of *Haburah*-rules of this kind, as for example in a *Barayta* (*B. Brachot* 43b), which enumerates among other things considered to be „beneath the dignity of a disciple of the Sages" that „he should not recline at table in a *Haburah* of the ignorant people (*'amme ha-'aras*)"; similarly we are told of the „fastidious" people (*Neqiyye had-da'at*) of Jerusalem that „they would not attend a meal unless they knew who was to be sitting with them" (*B. Sanhedrin* 23 a). Another *Barayta* (*B. Berakot* 47b) lays down explicitly that „one does not count an *'am ha-'aras* for the purpose of *Birkat haꝥ-zimmun*". Again, there is no parallel whatsoever for such requirements as regards congregational prayers in the synagogue; they can be understood only against the background of *Haburah-meals*, to which no one was admitted who did not „eat even non-sacred food in ritual cleanness" or who did not „tithe his produce properly" (*ibid.*). Similarly, the *Halakah* that „the priest is the first to recite the blessing" applies exclusively to communal meals and has no parallel in the synagogue prayers. We also know that this very same rule applied to the community-meals of the Essenes and the Qumran sect. There is no logical reason why this privilege of the priest, based as it is on a homiletical interpretation of the verse in *Leviticus* (21 : 8): „and thou shalt sanctify him' — regarding all sacred matters, to be the first to open and the first to recite a blessing" (in the same *Bärayta*, *ibid.*), should not apply equally to the synagogue, especially to matters requiring a quorum of ten (*Mishnah Megillah*, IV, 3). Nevertheless, no such application is found — a clear indication that the privileged status of the priest as regards Grace After Meals stems from the special tradition of the *Haburah* and its ceremonial meals.

We can now proceed to solve some of the problems that were mentioned above. It appears certain that the custom of reciting *Birkat haš-zimmun* when only three people participated in a meal (where the formulation includes neither the Tetragrammaton nor one of its equivalents), is a later extension of the ancient custom of the formal communal Grace, as it was observed in the *Haburah*, for there was no *Haburah* of less than ten members. (But this extension must have preceded the period of the *Tanna'im*, for whom it is already self-evident that „three who have eaten together must recite the communal Grace", *Mishnah Brakot* VII, 1). Subsequently, in the days of the first generation of 'Amora'im, we find a further attempt to extend the recitation of *Birkat haš-zimmun* to even two participants (*B. Brakot* 45a). On the other hand, there are seventh-generation 'Amora'im (fifth century C. E.) in Babylonia who still have doubts whether the obligation of *zimman* applies even to three, if there is not among them a „great man," „outstanding among his fellows" (*B. Brakot* 45 b). This would again appear to be a late echo of the authentic *Haburah* tradition which did, in fact, reserve the right to initiate Grace for one „outstanding among his fellows," viz., the priest. Those who were responsible for extending the custom of *Zimmun* to a company of three, i. e., to the ordinary family-meal, were confronted with a tradition which required that the number of divine names and epithets in the formulation vary according to the number of participants at the meal. As one appellation only — 'elohena („our God") — was used for a company of ten, the logic of the scheme demanded its omission for the still smaller company of three; hence this unique *Brakab* which lacks the mention of either the divine name or any epithet — a stylistic phenomenon which would be incomprehensible had the *Birkat haš-zimmiun* originally been designed for a company of three. There is no question that the statement of R. Yose the Galilean in the *Mishnah* (and also the anonymous statement preceding his words) represents the authentic, ancient tradition with its graded formulae „in accordance with the size of the gathering" (although we are probably entitled to consider the formulae for ten thousand and for a hundred thousand as theoretical and schematic extensions of the scheme). On the other hand, Rabbi Aqiba (who holds the opinion that the invitational formula in the company of ten or more should be *Bareku at a-donay*, „Bless you the Lord", as it is in the synagogue) opposes this peculiar tradition, which was out of harmony with all other forms of communal prayers, as they had been established by his time. The *Hakamim* (i. e., the „majority opinion" of the Sages)" take a middle position, retaining the formula, *Bareku* (or, *Nebarek*) *elohenu* „Bless you (or, „Let us bless) our God", which differs from the one used in the synagogue, while abolishing the variation in formulae between ten and one hundred, etc. It would appear, then, that the statement in *Mishnah Megillah*, IV, 3 which mentions *Zimmun be'shem* (employing the divine name), together with a whole list of prayers and customs which are carried out only in the presence of ten, i. e., in the synagogue, reflects the view of Rabbi Aqiba; for, as a rule, the term *sem* as used in the *Mishnah* designates the Tetragrammaton (pronounced as 'a-donay). As regards the use for even ten participants of *elohenu* 'instead of *a-donay* 'in the old tradition maintained by Rabbi Yose, which stands in striking contrast to all the other statutory prayers and benedictions in which the address *a-donay* is used exclusively, this, too, may be explained by the early date of the formula, which presumably goes back to the period before 'a-donay was designated as the exclusive pronunciation of the Tetragrammaton". It would seem that during this early period the two epithets *a-donay* and *elohenu* served interchangeably as substitutes for the Tetragrammaton, which was no longer pronounced. This state of affairs is still reflected quite clearly in the Dead Sea Scrolls — which in this matter, as in others, appear to have retained the ancient tradition of the „early generations of pious men" (*Hasidim Ha'Risbonim*), from which Pharisaic Judaism eventually departed. There, too, we find 'a-donay 'alternating with various forms of 'el or *elohim* in liturgical formulae, without any marked preferences being shown for one or the other".

Finally, in the light of the above discussion, we may now explain some of the details which are mentioned in connection with the *Birkat haš-zimman*. The distinction which is made in the

Mishnah between *Bareku* and *Nebarek* may originally have depended upon whether or not the person reciting the invitational formula was a priest, who was usually attached to every company of ten: thus, „in a company of ten besides himself", i. e., besides the priest who is reciting the blessing, „he says: *Bareku*. Such a formula would not be out of place when recited by a priest, who is justified in disassociating himself from the congregation" (as we have shown above), since he is not only a member of the *Haburah*, but also a special functionary who is reciting Grace (or inviting the *Haburah* members to recite Grace) by virtue of his greater degree of holiness. So, too, we may perhaps explain the numerous disputes among the Sages over particular expressions in the *Birkat ha-zimmun* (*B. Berakot* 60a) precisely on the basis of their extreme antiquity. (Some Sages, for example, go so far as to call a „boor" anyone who says, „for the food which we have eaten", a formula which appears in the *Mishnah* and is undoubtedly quite ancient".) These formulae had already been given a fixed wording hundreds of years before the other benedictions and prayers ever arrived at such a stage of standardization (including those benedictions which make up Grace itself). There was no need during the Mishnaic and Talmudic periods for the Sages to disqualify or polemicize against undesirable phrases in the other prayers, since no one wording of these prayers had as yet achieved an exclusive, normative status. Such was not, however, the case with respect to the *Birkat ha-zimmun*. Here there were indeed fixed formulae which had been sanctified by an age-old tradition and which could not be ignored. The *'Amora'im* were thus compelled to take a firm stand *vis a vis* these ancient, familiar formulae and to disqualify some of them in their desire to arrive at „proper" formulations.

ברכת זימון THE WORDING OF ISSUES WITHIN

The following is the wording of ברכת זימון as it appears in סדר רב עמרם גאון:

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) הלכות סעודה-והאיך מברכין ברכת זימון? אם הם שלשה או ארבעה או חמשה עד תשעה מתחיל המברך ואומר. נברך שאכלנו משלו. ועונין הם ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו. ועונה המברך ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו.

Translation: With what words do we recite the Bracha of Zimmun? If three, four, five or up to nine men are present, the leader says: Nivarech Sh'Achalnu Mi'Shelo. Those present respond: Baruch Sh'Achalnu Mi'Shelo Oo'Vi'Tuvo Cha'Yeinu. The leader in turn answers with: Baruch Sh'Achalnu Mi'Shelo Oo'Vi'Tuvo Cha'Yeinu

Notice several differences between the wording for ברכת זימון as it appears in סדר רב עמרם גאון and as it presently appears in נוסח אשכנז:

1. The introduction of: רבותי נברך is not present.
2. The response of: יהי שם י-י מברך מעתה ועד עולם is not included;
3. The line beginning ברוך הוא וברוך שמו is missing.

Over the centuries, an additional issue arose: should the leader include the words: ובטובו חיינו in his initial invitation; i.e. נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו so that the invitation matches the response?

להבין את התפלה

רבותי נברך: The Introductory Line:

None of the ancient סידורים include the introduction of : רבותי נברך nor the response of: יהי שם י-י מברך מעתה ועד עולם. The שולחן ערוך which was compiled in the 1500's also fails to mention the two lines. The מגן אברהם, a commentator from the 1600's is one of the first to refer to the lines:

מגן אברהם סימן קצב הקדמה-כתוב בזוהר ריש פ' דברים שיאמר הב לן ונברך כי כל מילי דקדושה בעי הזמנה. ומזה נוהגין בלשון אשכנז לומר: רבותי מי"ר וועלי"ן בענשי"ן, והן עונין יהי שם י-י מברך מעתה ועד עולם.

Translation: The Zohar in its comments to the beginning of Parshas Devarim provides that the leader should begin with the words: Hav Lan Oo'Nivarech (Come, let us say grace) because all prayers that represent the sanctification of G-d need to be introduced by an invitation. Based on that requirement, those who follow Nusach Ashkenaz begin Birkas Zimmun with the words: friends, we wish to recite grace. Those present respond with the verse: Yehei Shem Hashem Mivorach Ma'Atat V'Ad Olam.

The following is the text of the reference to the זוהר:

זוהר בריך ג (במדבר) פרשת בלק דף קפו עמוד ב-אכלו וההוא ינוקא הוה אמר מלי דאורייתא וחדושי אורייתא, אמרו הב ונברך, אמר להו יאות אמרתון, בגין דשמא קדישא לא מתברך בברכה דא אלא בהזמנה, פתח ואמר (תהלים לד) אברכה את י-י בכל עת וגו', וכי מה חמא דוד לומר אברכה את י-י אלא חמא דוד דבעי הזמנה ואמר אברכה בגין דבשעתא דבר נש יתיב על פתורא שכינתא קיימא תמן וספרא אחרא קיימא תמן, כד אזמין בר נש לברכא לקודשא בריך הוא שכינתא אתתקנת (נ"א בהזמנה דא) לגבי עילא לקבלא ברכאן וספרא אחרא אתכפייא (נ"א ואיהי אתתקנת בברכתא לגבי עילא וספרא אחרא לאו איהו בכללא) ואי לא אזמין ב"נ לברכא לקודשא בריך הוא ספרא אחרא שמע ומכשכשא למהוי ליה חולקא בההיא ברכה, ואי תימא בשאר ברכאן אמאי לא אית הזמנה, אלא ההוא מלה דברכה דקא מברכין עלה איהו הזמנה, ות"ח דהכי הוא דהאי דמברך על פרי ההוא פרי איהו הזמנה ומברכין עליה, ולית ליה חולקא לספרא אחרא וקודם דא דהוה ההוא פרי ברשות דספרא אחרא לא מברכין עליה, וכתוב (ויקרא יט) לא יאכל בגין דלא יברכון על ההוא פרי ולא יתברך ספרא אחרא כיון דנפק מרשותיה יאכל ומברכין עליה ואיהו הזמנה לברכתא וכן כל מילין דעלמא דקא מברכין עלייהו כלהו הזמנה לברכתא, ולית בהו חולקא לספרא אחרא, ואי תימא אוף הכי לברכתא זמון כסא דברכתא הוה הזמנה, אמאי הב ונברך, אלא הואיל ובקדמיתא כד הוה שתי אמר בורא פרי הגפן, הא הזמנה הוי, והשתא לברכתא מזוונא בעינן שנוי להזמנה אחרא דהא כסא דא לקודשא בריך הוא הוי ולאן למזוונא ובגין כך בעי הזמנה דפומא ואי תימא נברך שאכלנו משלו דא הוא הזמנה ברוך שאכלנו דא הוא ברכה הכי הוא ודאי, אבל נברך הזמנה אחרא איהו הזמנה דבורא פרי הגפן (ס"א דפומא) דקדמיתא איהי הזמנה לכוס דברכה סתם, והאי כוס כיון דאנטיל איהו הזמנה

אחרא במלה דנברך לגבי עלמא עלאה דכל מזונין וברכאן מתמן נפקין ובגין כך איהו בארחה סתים דעלמא עלאה סתים איהו ולית לגביה הזמנה, אלא דא כוס דברכה (במלה דנברך), א"ר יהודה זכאה הולקנא דמן ומא דעלמא עד השתא לא שמענא מלין אלין ודאי הא אמינא דדא לאו ב"נ איהו.

Translation: They ate their meal, while the boy gave expositions of the Torah. Having finished they said: 'Come, let us say grace.' He said to them: 'You have spoken well, since the Holy Name is not to be blessed with this blessing unless permission is asked.' He then cited the verse: "I will bless the Lord at all times" (Ps. XXXIV, 2). He said: 'The permissive form abarechab (let me bless) is used, because when a man sits at a table the Shekinah is there and the "other side"¹ is there. If a man invites the company to bless the Holy One the Shekinah takes her place above to receive the blessings, and the "other side" is kept down. But if a man does not invite the company to bless, the "other side" hears and pushes in that he may have a share in that blessing. It may be asked, why is not such an invitation necessary in the case of other blessings over food? The fact is that the character of the thing over which the Bracha is said is itself an invitation. For instance, if one says a Bracha over fruit, that fruit is itself an invitation, and the "other side" has no share in the fruit. Previously in the three years of "uncircumcision"² the fruit was in the power of the "other side", and no blessing could be said over it. But when it has emerged from the power of the "other side" it may be eaten and a blessing is said over it, and this is itself the invitation to the blessing. You may still ask, is not the cup of benediction used for the grace after meals an invitation; why should one have to say, Come, let us say grace? The reason is that when one drank wine earlier in the meal he said the blessing "Creator of the fruit of the vine", which was an invitation, and now for the grace after meals we require a change for another invitation, since this cup is for G-d and not for food.' Said Rabbi Judah: 'Happy is our lot, for never till this moment have I heard these things. Assuredly I say that this is no son of man.'³

The **רבותי** **ערוך השולחן** argues that there may be an earlier source for the opening line of **נברך** and it is found in the **נמרא**:

ערוך השולחן אורח חיים סימן קצב-סעיף ב- בפסחים ק"ג. משמע שקודם ברכת הזימון היו אומרים הב לן ונברך עיין שם. ואולי דמזה המנהג שלנו שאומרים מקודם רבותי מיר ווילין בענטשין ועונין יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם, וכן הוא בזוהר: דברים שצריך הזמנה לזה שיאמרו שמכנינים עצמם. ובזוהר שלפנינו הוא בפ' בלק [קפ"ו]: עיין שם והעניין נראה לי דהנה עניין גדול כשחושבים לעשות, עושים הכנה והזמנה מקודם. ובדור הפלגה שרצו למרוד בה' כתיב הבה נבנה לנו עיר; ופרעה כשרצה לאבד את ישראל אמר הבה נתחכמה לו; והבה הוא לשון הזמנה. וכן בקדושה כמאמר הכתוב [תהלים כט, א] הבו לה' כבוד ועוז. ומשה רבינו כשנצטוו למנות דיינים ושופטים אמר [דברים א, יג] הבו לכם אנשים. ולכן כל מצוה צריכה הזמנה. והנה בכל מצות מעשיות יש ברכה מקודם והיא היא ההזמנה אבל ברכת המזון שהמצוה היא הברכה בעצמה צריך הכנה קודם הברכה ולכן אומרים הב לן

1. Daniel C. Matt in his translation of the Zohar, Pritzker edition, Stanford University Press, 2004, defines this term as: the demonic realm, which represents the shadow of the Divine.

2. It is prohibited to eat fruit from a tree during its first three years of growth.

3. Translation taken from the Davka Soncino Classics CD-ROM.

להבין את התפלה

ונברך והוא מלשון הבה שזהו הזמנה וז"ל הזוהר תמי דוד דבעי הזמנה ואמר אברכה וכו'. ואי תימא בשאר ברכאן אמאי לא אית הזמנה אלא ההוא מילא דברכה איהו הזמנה וכו' אופ הכי לברכת זימון וכו' הב ונברך וכו' עכ"ל ע"ש ודו"ק:

Translation: It appears from this Gemara that before reciting Birkas Zimmun, they would recite: Come, let us say grace. Perhaps this Gemara is the source of our practice to recite: Rabosi, Mir Villin Benchen, before reciting Birkas Zimmun and those present would answer: Yihei Shem Hashem Mivorach Ma'Ata V'Ad Olam. The Zohar is an additional source for this practice: matters that require an invitation; i.e. matters for which you must prepare yourself. The reference to the Zohar is found in Parshas Balak. It appears to me that we are dealing with an important issue; i.e. when we anticipate undertaking an act, we need to prepare for doing the act and to invite others to prepare. We find similar language being used in other contexts. Concerning the Generation of Dispersion (end of Parshas Noach) which was seeking to rebel against G-d, the Torah writes that they said: Hava Nivneh Lanu Ir (let us build a city). When Pharaoh was seeking to annihilate the Jewish people he said: Hava Nischakma Lo (let us be smarter than them). Concerning sanctification, we find in Tehillim: Havu Lashem Kavod V'Oz (ascribe to G-d glory and might). When Moshe Rabbeinu was ordered to appoint judges the Torah provides (Devarim 1, 13) Hava Lechem Anashim (bring forward people). In essence, every Mitzvah requires an invitation⁴. Concerning Mitzvot that require the performance of an act, the recital of the Bracha plays the role of an invitation. Similarly the Mitzvah of Birkas Hamazone, despite the fact that the Bracha itself is the Mitzvah, the Bracha requires an invitation (preparation) before performing the Mitzvah. That is why we say: Hav Lan Oo'Nivarech (Come, let us say grace). The word: Hav is derived from the word: "Hava" which connotes an invitation. This is what is written in the Zohar: "Dovid Hamelech used that language to teach us that an invitation is required and wrote: Avarcha (I will bless). So why do we not need an invitation for other Brachos? Because in those cases the Brachos themselves represent the invitation."

The following represents the source from the גמרא referred to by the ערוך השולחן:

תלמוד בבלי מסכת פסחים דף קג' עמ' ב'—קאי עלייהו רב ייבא סבא. אמרו ליה: הב לן וניברך. לסוף אמרו ליה: הב לן ונישת. אמר להו, הכי אמר רב: כיון דאמריתו הב לן וניברך, איתסרא לכו למישתי. מאי טעמא? דאסחיתו דעתייכו.

Translation: Rabbi Beruna and Rabbi Hananel, disciples of Rav, were sitting at a meal and Rabbi Yeba Saba waited on them. Said they to him, 'Give us wine and we will say Grace.' Subsequently they said, 'Give us wine and we will drink.' Said he to them, 'Thus did Rav say: Once you have said, "Give us wine and we will say Grace, it is forbidden to you to drink. What is the reason? Because you took your mind off of it.'

יהי שם י-י מברך מעתה ועד עולם

What is the source for the response of יהי שם י-י מברך מעתה ועד עולם? It appears that it is a custom that was borrowed from the following practice:

4. I believe that in this context, the word הזמנה is better understood as meaning preparation.

מחזור ויטרי סימן תקכה-מקום שיש תשעה או עשרה ששמעו בין ברכו בין קדיש ולאחר התפילה עמד האחד שלא שמע בפני אילו ואמ' ברכו או קדיש וענו אילו אחריו יצא ידי חובתו. וכבר התקינו חכמים לחזנין לומר' לאחר גאולה יהי שם י-י מבורך מעתה ועד עולם. ואחריו הוא כמו אם אומ' ברכו את י-י המבורך. דא"ר יוחנן הלואי שיתפלל אדם כל היום כולו. ונהגו אנשי מזרח ואנשי מערב לאומרו לאחר עושה השלום.

Translation: In a place where nine or ten men heard the recital of Barchu or Kaddish, after completing Shemona Esrei, if one of those present who did not hear Barchu or Kaddish, stood and said out loud Barchu or Kaddish and those present responded to the Barchu or Kaddish that he recited, he fulfilled his obligation to hear Barchu or Kaddish. Our sages already instituted a practice for prayer leaders that they should recite the verse: Yihei Shem Hashem Mivorach Ma'Ata V'Ad Olam after the Bracha of Ga'Al Yisroel. The recital of this verse is equal to answering with the line of Barchu Es Hashem Ha'Mivorach. This practice is based on Rav Yochanon's statement that it would be wonderful if we could pray all day. It is the practice among those from Babylonia and Israel to recite the verse: Yihei Shem Hashem Mivorach Ma'Ata V'Ad Olam after the Bracha of Ga'Al Yisroel after the prayer leader finishes Shemona Esrei.

According to the מחזור ויטרי, the verse: יהי שם י-י מבורך מעתה ועד עולם is a form of הזמנה, invitation, equal to י-י המבורך. His source is the following:

מסכתות קטנות מסכת סופרים פרק י-הלכה ו- ובמקום שיש שם תשעה או עשרה ששמעו בין ברכו בין קדיש, ולאחר התפילה עמד אחד שלא שמע בפני אילו, ואמר ברכו או קדיש, וענו אילו אחריו, יצא ידי חובתו; וכבר התקינו חכמים לחזנים לומר' לאחר גאולה, יהי שם י-י מבורך מעתה ועד עולם, ואחריו, ברכו את י-י המבורך, כדי לצאת אותם שלא שמעו, דאמר ר' יוחנן הלואי ויתפלל אדם כל היום כולו, ונהגו אנשי מערב ואנשי מזרח לאומרו לאחר עושה השלום בשלוש תפילות של שמנה עשרה, גזירה משום הנכנסין והיוצאין;

Translation: In a place where nine or ten men heard the recital of Barchu or Kaddish, after completing Shemona Esrei, if one of those present who did not hear Barchu or Kaddish, stood in front of those congregated and said Barchu or Kaddish and those present responded to the Barchu or Kaddish that he recited, he fulfilled his obligation to hear Barchu or Kaddish. Our sages already instituted a practice for prayer leaders that they should recite the verse: Yihei Shem Hashem Mivorach Ma'Ata V'Ad Olam after the Bracha of Ga'Al Yisroel, and then the line: Barchu es Hashem Ha'Mivorach, in order to help those who did not hear Barchu to be able to fulfill their obligation to respond to Barchu. This is based on Rav Yochanon's statement that it would be wonderful if we could pray all day. It is the practice among those from Babylonia and Israel to recite Barchu the verse: Yihei Shem Hashem Mivorach Ma'Ata V'Ad Olam after the Bracha of Ga'Al Yisroel, and after the prayer leader finishes Shemona Esrei in each prayer service, out of concern for those who come and go out during services in the synagogue.

The משנה ברורה ties it all together:

משנה ברורה סימן קצב-(ב) נברך - בזוהר הזהירו לומר בפיו קודם ברכת המזון: תן לנו הכוס ונברך או באו ונברך, לפי שכל דבר שבקדושה צריך הזמנה בפה עובר לעשייתו כדי להמשיך הקדושה. ומזה נוהגים לומר בלשון אשכנז רבותי, מיר וועלין בענטשין והם עונים

להבין את התפלה

יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם:

Translation: The Zohar cautions us to recite before Birkas Hamazone: give us the cup so that we may recite Birkas Zimmun or come let us say Grace because all matters involving the sanctification of G-d require an invitation (preparation) through words before performing them in order to properly perform the sanctification. Based on this rule it is the practice in Nusach Ashkenaz to say: Rabosi Mir Villin Benchen as part of Birkas Zimmun and those congregated answer: Yihei Shem Hashem Mivorach Ma'Ata V'Ad Olam.

The practice of the leader opening with the words: רבותי נברך and those present answering with the verse: יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם appears to be based on the זוהר and may be another example of the influence that the students of the אר"י had on the development of the סידור.

ברוך הוא וברוך שמו

That the line: ברוך הוא וברוך שמו has been a part of ברכת זימון for a long time is attested to by the following:

מחזור ויטרי סימן פג'—ברכת המזון—נברך שאכלנו משלו. ועונין ברוך הוא שאכלנו משלו ובטובו חיינו. ברוך משביע רעיבים ברוך משקה צמיאים. ברוך הוא ברוך שמו.

It is not clear who is to recite the line: ברוך הוא וברוך שמו. Here is one opinion: ראב"ן ברכות סימן קפד—והנוטל ידיו במים אחרונים תחילה הוא יברך [מ"ו ב.]. והבא ומוצאן כשהן מברכין [מ"ה ב.] אם המברך אומר נברך שאכלנו, יענה הוא ברוך הוא וברוך שמו. ואם מצא העונים אומרים ברוך הוא שאכלנו משלו, יענה הוא אמן.

Translation: Whoever washes his hands before reciting Birkas Hamazone first should lead the Birkas Ha'Zimun. One who comes by and hears that others are reciting the Birkas Ha'Zimun, if he hears the line, Nivarech Sh'Achalnu, he should answer with the words: Baruch Hoo Oo'Varuch Shmo. If he hears the line: Baruch Hoo Sh'Achalnu Mi'Shelo, he should respond with: Amen.

There are variations as to what a passerby should say:

ספר מצוות קטן מצוה קט—והבא על בני אדם שמברכין אם אומרים נברך אומר הוא ברוך ומבורך לעולם ועד.

Translation: One who comes by and hears that others are reciting the Birkas Ha'Zimun, if he hears the line, Nivarech, he should answer with the words: Hoo Baruch Oo'Mivorach L'Olam Va'Ed.

שולחן ערוך הרב פסקי הסידור ברכת המזון—אם מברכין בזימון אומר המברך הב לן ונברך. (או בלשון אידיש: רבותי מיר וועלין בענטשין). ועונין המסובין: יהי שם ה' מבורך מעתה ועד עולם. המברך אומר: ברשות מרנן ורבנן ורבותי נברך שאכלנו משלו. ועונין המסובין: ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו. ומי שלא אכל עמהם עונה: ברוך ומברך שמו תמיד לעולם ועד.

Translation: If a group is reciting Birkas Zimmun, the leader begins by saying: Hav Lan Oo'Nivarech (or in Yiddish: Rabbosi Mir Villin Benchen). Those present respond: Yihei Shem Hashem Mivorach Mai'Ata V'Ad Olam. The Leader then says: Bi'Rishus . . . those present respond: Baruch Sh'Achalnu . . . Whoever is present but did not eat with the group should respond: Baruch Oo'Mivorach Shmo Tamid L'Olam Va'Ed.

דרשות מהר"ח אור זרוע סימן כג-וכשמברכי" ברכת המזון ובא אחד ושמע שאמ' נברך שאכלנו משלו הוא עונה ברוך הוא ומבורך שמו תמיד לעולם ועד, ואם אמר ברוך שאכלנו הוא עונה אמן.

Translation: If while reciting Birkas Hamazon someone passes by and hears the leader say: Nivarech Sh'Achalnu Mi'Shelo, he should answer: Baruch Hoo Oo'Mivorach Shmo Tamid L'Olam Va'Ed. If the passerby hears the response of Baruch Sh'Achalnu Mi'Shelo, he should respond with: Amen.

ברוך הוא וברוך ברכת זימון to answer: ברוך הוא וברוך שמו?

שו"ת מהרש"ל סימן סד'-יש עשרה ברוך מכוונים נגד עשרת הדברים, המבין ישכיל. וידע זולת ברוך הוא בתחילה וברוך שמו בסוף אינו מן המניין שהם נגררים אחר הברכות. לשבח להזכרת שמו המיוחד שצריך לומר עליהן בכל פעם ברוך הוא ברוך שמו.

Translation: Concerning Baruch Sh'Amar, we recite the word Baruch ten times corresponding to the Ten Commandments, those who understand know. The Baruch Hoo that is recited in the beginning of Baruch Sh'Amar and is recited at the end are not included because they are part of the Brachos themselves. Whenever we hear G-d's special name, we must respond with the words: Baruch Hoo Oo'Baruch Shemo.

We find this practice in ברוך שאמר and concerning other prayers:

מחזור ויטרי סימן פט-ברוך שאמר והיה העולם. ברוך הוא ברוך שמו. ברוך עושה מעשה בראשית. ברוך אומר ועושה. ברוך גוזר ומקיים. ברוך מרחם על הארץ. ברוך מרחם על הבריות. ברוך משלם שכר טוב ליראיו ולקווי ולחוסי בו: ברוך הוא ברוך שמו ברוך הוא על כסא מלכותו.

הגדה של פסח-ברוך המקום ברוך הוא ברוך שנתן תורה לעמו ישראל ברוך הוא.

Should The Leader Include The words: ובטובו היינו In His Initial Invitation;
i.e. נברך שאכלנו משלו ובטובו היינו?

We find an early source that provides that the prayer leader should include the words: ובטובו היינו in his invitation:

ספר הלכות גדולות סימן א' - הלכות ברכות פרק שביעי עמוד פ-וכד מזמנין תלתא גדול אומר נברך שאכלנו משלו ובטובו היינו, (ברכות נ א) ואי משני מן הדין לישנא בורים נינהו,

להבין את התפלה

אבל ברכו שאכלנו לא לימא דאפקה לנפשיה מכלל ואמר שמואל לעולם אל יוציא אדם עצמו מן הכלל.

Translation: When three people join together to recite Birkas Zimmun, the most respected one present leads Birkas Zimun by saying: Nivarech Sh'Achalnu Mishelo Oo'Vituvo Chayeenu. If he deviates from following this wording, he is considered ignorant. He should not say: Barchu Sh'Achalnu because he is excluding himself and Shmuel said: a person should never exclude himself from the community.

הלכות ברכות לריטב"א פרק ו-דרך זימון כך הוא, שיאמר המברך נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו והן עונין אחריו ברוך הוא שאכלנו משלו ובטובו חיינו.

Translation: This is the way to recite Birkas Zimmun: the leader says: Nivarech Sh'Achalnu Mishelo Oo'Vituvo Chayeenu and those present answer: Barchu Sh'Achalnu Mi'Shelo Oo'Vituvo Chayeenu.

ספר אור זרוע ח"א – הלכות קריאת שמע סימן מג-הרי נברך פי' שאומר נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו ברוך הוא וברוך שמו דברכה באפי נפשיה היא.

Translation: The definition of Nivarech is that the prayer leader says: Nivarech Sh'Achalnu Mishelo Oo'Vituvo Chayeenu Baruch Hoo Oo'Varuch Shemo because it is an independent Bracha.

דרשות מהר"ח אור זרוע סימן כג-וברכת המזון כך היא, נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, והם עונים ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו. והוא אומר ברוך הוא שאכלנו משלו ובטובו חיינו. ואם לא חזר לא יצא.

לבוש תכלת קצב'-וזה נוסח שלנו בכל אלו הארצות, אחד מהם אומר נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו, והם עונים ואומרים ברוך שאכלנו משלו ובטובו חיינו

The **ב"ח** was one of the first to criticize the practice of including the words: **ובטובו חיינו** by the prayer leader in his initial invitation. The following includes a criticism of the practice and a defense of it:

מגן אברהם סימן קצב הקדמה-כתב הב"ח יש לתמוה על מנהג כל הארצות האלו שאומרים בפעם ראשון נברך שאכלנו משלו ובטובו חיינו דלא נזכר כן בגמ' ובכל הפוסקים וכו' ומהר"ל מפראג הנהיג שלא לומר ובטובו חיינו עכ"ל. ולו נראה שהאומר ובטובו חיינו אין מחזירין אותו מאחר שרש"ל ישב המנהג בטוב טעם, וכ"כ הלבוש.

Translation: The Bach wrote: we are surprised that in these countries some follow the custom that the prayer leader includes the words: Oo'Vituvo Chayeenu in his initial invitation to Birkas Zimmun. This practice is not mentioned in the Gemara nor among many poskim. The Maharal from Prague followed the practice not to include those words. In my opinion, if the prayer leader includes the words: Oo'Vituvo Chayeenu in his initial invitation, we do not ask him to begin again since the Rashal approved of the practice for a good reason and so did the Levush.

What is the objection to the practice of the prayer leader including the words: **ובטובו חיינו** in his initial invitation?

ערוך השולחן אורח חיים סימן קצב-סעיף ד-ולמה אינו אומר מקודם ובטובו חיינו? משום

דמקודם הוא רק ציוי לכל המסובין שנברך את ה' על שהאכילנו בסעודה זו והוא גם כן כהכנה והזמנה, ואין להזכיר יותר. והם כשעונים אומרים ובטובו חיינו כלומר שלא לבד בסעודה זו אכלנו משלו אלא אנו חיים תמיד בטובו יתברך. ולכן מהווייב המברך לחזור ולומר ברוך וכו' מפני שלא אמר עדיין ובטובו חיינו. ויש שהיו נוהגים שהמברך בעת שאמר נברך שאכלנו משלו היה מסיים גם כן ובטובו חיינו ונדהו דבריהם [עב"ח ומ"ז] ועתה אין מנהג זה בשום מקום.

Translation: Why does the prayer leader not recite the words: Oo'Vituvo Chayeenu in his invitation to the others? Because his first statement to them is a command to those present that they should bless G-d who has provided them with the food for the meal. His words are a command to those present to prepare to bless G-d. It is in the form of an invitation. It is not appropriate to request more from them than to prepare. When they answer, they add Oo'Vituvo Chayeenu, in other words: not only in this meal have we eaten what G-d has provided to us but all that have in life depends on the kindness that G-d demonstrates to us. That is why the reader must repeat what the others have said because he has not yet acknowledges that all that he has in life depends on the kindness that G-d demonstrates to him. There are those who follow the practice that the prayer leader include the statement: Oo'Vituvo Chayeenu in his invitation but it has been shown to be an incorrect practice. At the present time, noone follows that practice.

That the language within ברכת הזימון was carefully selected can be seen from the following:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף נ' עמ' א'—תניא נמי הכי: בין שאמר ברכו בין שאמר נברך אין תופסין אותו על כך, והנקדנין תופסין אותו על כך. ומברכותיו של אדם ניכר אם תלמיד חכם הוא אם לאו. כיצד? רבי אומר: ובטובו, הרי זה תלמיד חכם, ומטובו, הרי זה בור. אמר ליה אביי לרב דימי: והכתיב (שמואל ב' ז') ומברכתך יברך (את) בית עבדך לעולם! בשאלה שאני. בשאלה נמי, הכתיב (תהלים פ"א) הרחב פיך ואמלאהו! ההוא בדברי תורה כתיב. תניא, רבי אומר: בטובו חיינו, הרי זה תלמיד חכם, חיים, הרי זה בור. נהרבלאי מתני איפכא, ולית הלכתא כנהרבלאי. אמר רבי יוחנן: נברך שאכלנו משלו, הרי זה תלמיד חכם, למי שאכלנו משלו, הרי זה בור. אמר ליה רב אחא בריה דרבא לרב אשי: והא אמרינן למי שעשה לאבותינו ולנו את כל הנסים האלו! אמר ליה: התם מוכחא מילתא, מאן עביד ניסי, קודשא בריך הוא. אמר רבי יוחנן: ברוך שאכלנו משלו, הרי זה תלמיד חכם, על המזון שאכלנו, הרי זה בור. אמר רב הונא בריה דרב יהושע: לא אמרן אלא בשלשה, דליכא שם שמים, אבל בעשרה דאיכא שם שמים, מוכחא מילתא, כדתנן: כענין שהוא מברך כך עונין אחריו: ברוך ה' א-להי ישראל א-להי העב-אות יושב הכרובים על המזון שאכלנו.

Translation: It has also been taught: Whether he says 'Bless' or 'Let us bless', no fault is to be found with him for this. But those who are punctilious do find fault with him for this. From the way a man says the Brachos it can be seen whether he is a scholar or not. For example, Rabbi says: If he says 'and by his goodness', he is a scholar; if he says 'and from his goodness', he shows himself an ignoramus. Said Abaye to Rav Dimi: But it is written, And from Your blessing let the house of Your servant be blessed for ever.? In

להבין את התפלה

a petition it is different. But of a petition also it is written, Open your mouth wide and I will fill it? That was written with reference to words of Torah. It has been taught: Rabbi says: If one says, 'And by his goodness we live', he shows himself a scholar; if he says 'they live', he shows himself an ignoramus. The scholars of Neharbel state the opposite, but the law is not as stated by the scholars of Neharbel. Rav Johanan says: If one says 'let us bless Him of whose bounty we have partaken' he shows himself a scholar; if he says 'Let us bless the One of whose bounty we have partaken', he shows himself an ignoramus. Said Rav Aba the son of Raba to Rav Ashi: But do we not say 'We will bless the one who caused for our ancestors and for us all these miracles'? He replied: There the meaning is obvious, for who performs miracles? The Holy One, blessed be He. Rav Johanan said: If one says 'Blessed is He of whose bounty we have eaten', he shows himself a scholar. If he says, 'For the food which we have eaten', he shows himself an ignoramus. Rav Huna the son of Rav Joshua said: This is the case only where there are three, since the name of heaven is not mentioned in the zimmun, but if there are ten, since the name of heaven is mentioned, it is clear what is meant, as we have learnt: corresponding to his invocation the others respond, 'blessed be the Lord our G-d, the G-d of Israel, the G-d of Hosts, who dwells among the Cherubim, for the food which we have eaten.'

ברכת המזון Of ברכה The First

נוסח אשכנז

ברוך אתה י-י, א-להינו מלך העולם, הזן את העולם כלו בטובו בחן בחסד וברחמים, הוא נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו. ובטובו הגדול תמיד לא חסר לנו, ואל יחסר לנו מזון לעולם ועד. בעבור שמו הגדול, כי הוא א-ל זן ומפרנס לכל ומטיב לכל, ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא. ברוך אתה י-י, הזן את הכל.

סדר רב עמרם גאון

ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם הזן את העולם כלו בטוב בחסד וברחמים, נותן לחם לכל בשר, כי הוא זן ומפרנס לכל והתקין מזון לכל בריותיו. ברוך אתה ה' הזן את הכל.

סידור רב סעדיה גאון

ברוך אתה י-י אלקינו מלך העולם הזן אותנו ואת העולם כולו בטוב בחן בחסד וברחמים. ברוך אתה ה' הזן את הכל.

מחזור ויטרי

ברוך אתה י-י אלקינו מלך העולם הזן את העולם כולו בטובו בחן בחסד וברחמים נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו עמנו. ובטובו הגדול תמיד לא חסר לנו ואל יחסר לנו לעולם ועד בעבור שמו הגדול כי הוא זן ומפרנס לכל כאמור פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא ברוך. אתה י-י הזן את הכל:

רמב"ם סדר תפילות נוסח ברכת המזון

ברוך אתה י-י א-להינו מלך העולם הזן את העולם כולו בטובו בחן ובחסד וברחמים ומפרנס לכל כאמור פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא. ברוך אתה י-י הזן את הכל.

סדר חיבור ברכות⁵

ברוך אתה י-י אלקינו מלך העולם הזן אותנו ואת העולם כולו בטוב בחן בחסד וברחמים. הוא נותן לחם לכל בשר כי לעולם חסדו עמנו בטובו הגדול תמיד לא חסר לנו ואל יחסר לנו מזון לעולם ועד בעבור שמו הגדול כי הוא זן ומפרנס לכל ומתקין מזון לכל בריה אשר ברא. ברוך אתה י-י הזן את הכל.

נוסח תימן

ברוך אתה י-י אלקינו מלך העולם הזן את העולם כלו בטוב בחן בחסד וברחמים. וטובו הגדול לא חסר לנו ואל יחסר לנו לעולם ועד כי הוא זן ומזין ומפרנס לכל. ומתקין מזון לכל ביה אשר ברא. כאמור פותח את ידך ומשביע לכל חי רצון ומכין מזון לכל בריותיו אשר ברא ברוך אתה י-י הזן ברחמיו את הכל:

ברכת המזון Of ברכה Issues Within The First

Some versions of the first ברכה of ברכת המזון include the פסוק: פותח את ידך ומשביע and some versions do not. What is the basis of this difference?

בית יוסף אורח חיים סימן קפז-כתב הכל בו (סי' כה כב ע"ד) יש אומרים שאין לומר בה כאמור (תהלים קמה טז) פותח את ידך רק חותמין ברוך אתה ה' הזן את הכל בלי שום פסוק. וטעמא דמסתבר הוא כי איך נביא פסוק שאמרו דוד לדברי משה רבינו ע"ה עכ"ל ואין בטענה זו הכרה:

Translation: The KolBo wrote: some say that it is inappropriate to recite within the first Bracha of Birchas Hamazone the words: K'Amour and the verse (Tehillim 145, 16): Poseach Es Yedecha. Instead they simply conclude with the Bracha of Baruch Ata Hashem Ha'Zan Es Ha'Kol without reciting a verse. The reason for that practice appears to be that they do not want to include a verse that written by Dovid Ha'Melech in a Bracha composed by Moshe Rabbenu, ז"ל, so the KolBo writes. I do not think that this is a valid reason to omit the verse.

The Yemenite version of the first ברכה is the only version presented here in which the חתימה of the ברכה is different from the other versions. The addition of the word:

5. Abraham I. Schechter in his doctoral thesis entitled: Studies in Jewish Liturgy, includes portions of a handwritten manuscript that he found in the library of Turin, Italy entitled: סדר חיבור ברכות. He describes the manuscript as including "a complete collection of Hebrew prayers, laws and customs and liturgical compositions (piyuttim) arranged in accordance with an Old Ritual."

להבין את התפלה

ברחמיו is not a total surprise since its inclusion mimics our own custom of adding the word: ברחמיו to the third ברכה of המזון; i.e. בונה ברחמיו ירושלים. The practice of adding the word: ברחמיו to the third ברכה of המזון was not without detractors: ספר כלבו סימן כה –שלישית, בונה ירושלים. ודוד ושלמה תקנוה והותמין ברוך אתה ה' בונה ירושלים, ויש אומרים בונה ברחמיו ירושלים, ואין הנוסחא דוקא לפי שלא תבנה ירושלים כי אם במשפט שנאמר (ישעיה א, כז) ציון במשפט תפדה.

Translation: The third Bracha of Birkas Hamaẓone is Boneh Yerushalayim. Dovid and Shlomo composed this Bracha. It concludes with the words: Baruch Ata Hashem Boneh Yerushalayim. Some recite the closing Bracha as Boneh Brachamav Yerushalayim. That version of the closing Bracha is not accurate because Yerushalayim will be rebuilt because of justice as we find in the verse (Yeshayahu 1, 27): Yerushalayim will be redeemed because of justice.

The יוסף בית יוסף disagrees with the ספר כלבו:

בית יוסף אורה חיים סימן קפה–והותם ברוך אתה ה' בונה ירושלים. כתב המרדכי בסוף ברכות (סי' ריז) שמהר"ם היה אומר בונה ברחמיו והכל בו (סי' כה כב ע"ד) וארחות חיים (הל' ברהמ"ז אות מט) כתבו שאינה נוסחא מדוייקת לפי שלא תבנה ירושלים אלא במשפט דכתיב (ישעיה א כז) ציון במשפט תפדה, ואם אמר ברחמיו נראה לי שאין מחזירין אותו שכבר מצינו על בנין הבית רחמים בזכריה (א טז) שבת י לירושלים ברחמים ביתי יבנה בה: *Translation: He concludes with the words: Baruch Ata Hashem Boneh Yerushalayim. The Mordechai wrote at the end of Maseches Brachos (Siman 217) that the Maharam from Rottenberg would recite this Bracha as Boneh Brachamav Yerushalayim. The Kolbo and the Orchos Chayim wrote that such a version of the closing Bracha was not accurate because Yerushalayim will be rebuilt because of justice as we find in the verse (Yeshayahu 1, 27): Yerushalayim will be redeemed because of justice. In my opinion, if someone adds the word Brachamav, we need not correct him because we find in another verse that concerns the rebuilding of Yerushalayim in Zechariya 1, 16: I will return to Yerushalayim and with compassion I will build my house there.*

The ערוך השולחן provides additional support for our position:

ערוך השולחן אורה חיים סימן קפה–והותם בונה ירושלים, והמרדכי כתב בשם הר"ם לומר בונה ברחמיו ירושלים, וכן המנהג דמצינו בניין ירושלים ברחמים כדכתיב בירמיה [ל, יח] משכנותיו ארחם ובזכריה [א, יב] עד מתי לא תרחם את ירושלים שבת י לירושלים ברחמים ביתי יבנה בה ועוד כיון שבפתיחה אומרים רחם מסיימים ג"כ ברחמים. ולפי זה נראה מה שבתפלה אין אומרים כן ואף דגם בשם אומרים ולירושלים עירך ברחמים תשוב אך אפשר דבכאן הפתיחה דתיבה ראשונה הוא רחם ובאמת יש מערערים על זה ואומרים רק בונה ירושלים אבל רוב העולם אומרים בונה ברחמיו ירושלים:

Translation: And he concludes with the Bracha of Boneh Yerushalayim. The Mordechai wrote in the name of the Maharam from Rottenberg that one should recite this Bracha as Boneh Brachamav Yerushalayim. This is the correct language for the Bracha. We find the subject of the rebuilding of

Yerushalayim with compassion as it is written (Yirmiyahu 30, 18) Thus says the Lord: Behold, I will bring back the captivity of Jacob's tents, and have mercy on his dwelling places; and the city shall be build upon her own mound, and the palace shall stand where it used to be. In addition since we open the Bracha with the word: Rachem, it is appropriate to refer to Rachamim in the close of the Bracha. Based on this thinking it makes sense we do not add the word: Brachamav to the closing Bracha of Boneh Yerushalayim in Shemona Esrei. The fact that we say the words: V'Li'Yerushalayim Ircha B'Rachamim Tashuv is not a problem. The difference being that in Birkas hamazone the third Bracha begins with the word: Rachem. There are those who have questions about this practice and they only say: Boneh Yerushalayim but the majority of the Jewish world have accepted the practice to recite: Boneh Brachamav Yerushalayim.

It is worth noting other instances in which the word: **ברחמיו** is added to **ברכות** and to other matters::

ספר שבולי הלקט ענין תפילה סימן יח'—כשעשו ישראל המשכן וירדה שכינה ושכן בו בין שני הכרובים מיד פתחו מלאכי השרת ואמרו בא"י המחזיר ברחמיו מהרה שכינתו לציון.

ספר כלבו סימן כ'—ואם היה צריך להודות אומר הגומל לחייבים טובות שגמלני ברחמיו וברוב חסדיו.

מחזור ויטרי סימן פט—עושה שלום במרומיו הוא ברחמיו יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן:

פירושי סידור התפילה לרוקה [פה] נשמת כל חי עמוד תקי'—א—ל עליון קונה ברחמיו שמים וארץ.

ברכת המזון Of ברכה The Second

נוסח אשכנז

נודה לך, י-י א—להינו, על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה, ועל שהוצאתנו, י-י א—להינו, מארץ מצרים, ופדיתנו מבית עבדים, ועל בריתך שחתמת בבשרנו, ועל תורתך שלמדתנו, ועל חקך שהודעתנו, ועל חיים חן וחסד שחוננתנו, ועל אכילת מזון שאתה זן ומפרנס אותנו תמיד, בכל יום ובכל עת ובכל שעה. ועל הכל, י-י א—להינו, אנחנו מודים לך, ומברכים אותך, יתברך שמך בפי כל חי תמיד לעולם ועד. ככתוב, ואכלת ושבעת, וברכת את י-י א—להיך על הארץ הטבה אשר נתן לך. ברוך אתה י-י, על הארץ ועל המזון.

סדר רב עמרם גאון

נודה לך ה' א—להינו על ארץ חמדה טובה ורחבה שרצית והנחלת את אבותינו ועל בריתך ששמת בבשרנו ועל תורה שנתת לנו ועל חיים וחסד ורחן ומזון שאתה מלוה אותנו בכל עת. ועל כלם ה' א—להינו

להביא את התפלה

אנו מודים לך ומברכים את שמך. יתברך שמך תמיד עלינו לעולם ועד. בא"ה על הארץ ועל המזון.

סידור רב סעדיה גאון

נודה לך ה' א-להינו כי הנחלתנו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה ומזון ועל כלם אנו מודים לך ומברכים את שמך לעולם ועד. בא"ה על הארץ ועל המזון.

מחזור ויטרי

נודך י-י א-להינו על שהנחלת לאבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה חיים ומזון על שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים על בריתך שחתמת בבשרינו ועל תורתך שלמדנו על חוקי רצונך שהודעתנו ועל חיים חן וחסד שחוננתנו ועל אכילת מזון שאתה זן ומפרנס אותנו בכל יום ובכל עת ובכל שעה. (כאן) או' על הניסים בפורים ובחנוכה). על כולם י-י אלקינו אנו מודים לך ומברכין אותך ויתברך שמך בפי כל חי תמיד לעולם ועד. ככת' ואכלת ושבעת וברכת את י-י אלקיך על הארץ הטובה אשר נתן לך ברוך אתה י-י על הארץ ועל המזון:

רמב"ם סדר תפילות נוסח ברכת המזון

נודה לך י-י א-להינו ונברכך מלכנו כי הנחלת את אבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה על שהוצאתנו מארץ מצרים ופדיתנו מבית עבדים על תורתך שלמדנו על חוקי רצונך שהודעתנו על כולם י-י א-להינו אנו מודים לך ומברכים את שמך כאמור ואכלת ושבעת וברכת את י-י א-להיך על הארץ הטובה אשר נתן לך. ברוך אתה י-י על הארץ ועל המזון.

סדר חיבור ברכות

נודה לך י-י א-להינו ונשבחך מלכנו ונפאריך יוצרינו ונהדרך גואלינו ונהללך מושיענו ונקדישך בוראינו ונמליכך מלך יחיד חי העולמים שהינחלת את אבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה וחיים ומזון ועל שהוצאתנו מארץ מצרים. ופדיתנו מבית עבדים. ועל בריתך שחתמתה בבשרינו. ועל תורתך שלימדנו. ועל חוקי רצונך שהודעתנו. ועל חיים וחן וחסד ורחמים ומזונות שאתה חונן ומלוה אותנו בכל יום ובכל עת. על כולם י-י אלקינו אנו מודים לך ומברכים את שם קודשך תמיד א-להי ישעינו תתברך בפי כל חי ויתפאר שמך עלינו לעולם ועד כאמור ואכלת ושבעת וברכת את י-י א-להיך על הארץ הטובה אשר נתן לך וזכור לנו ה' אלקינו את ברית אבותינו והנקמנו משונאינו ובישועתך תרום ותגבה קרנינו והושיענו. כל החיים יודוך סלה. ברוך אתה י-י על הארץ ועל המזון.

נוסח תימן

נודה לך י-י א-להינו ונברכך מלכנו כי הנחלת את אבותינו ארץ חמדה טובה ורחבה ברית ותורה. ועל שהוצאתנו מארץ מצרים. ופדיתנו מבית עבדים. ועל תורתך שלמדנו. ועל חוקי רצונך שהודעתנו. על כולם י-י א-להינו אנו מודים לך ומברכים את שמך. כאמור, ואכלת ושבעת וברכת את י-י א-להיך על הארץ הטובה אשר נתן לך. ברוך אתה י-י על הארץ ועל המזון.

ברכת המזון Of ברכה The Second Within Issues

The versions of the second ברכה of ברכת המזון that are found in סידורים include an interesting variation: do we recite the word ברית alone or do we recite the word ברית with words that relate to ברית מילה? The practical difference involves the issue: should women be saying: ועל בריתך שחתמת בבשרנו.

The requirement to mention the words: ברית ותורה in the second ברכה of ברכת המזון is found in the following:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מה עמוד ב-תניא, רבי אליעזר אומר: כל שלא אמר ארץ חמדה טובה ורחבה, בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים – לא יצא ידי חובתו; נחום הזקן אומר: צריך שיזכור בה ברית. רבי יוסי אומר: צריך שיזכור בה תורה. פלימו אומר: צריך שיקדים ברית לתורה, שזו נתנה בשלש בריתות – מט עמוד א-ו זו נתנה בשלש עשרה בריתות. רבי אבא אומר: צריך שיאמר בה הודאה תהלה וסוף, והפוחת – לא יפחות מאחת, וכל הפוחת מאחת הרי זה מגונה. וכל החותם מנחיל ארצות בברכת הארץ ומושיע את ישראל בבונה ירושלים – הרי זה בור, וכל שאינו אומר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים – לא יצא ידי חובתו. מסייע ליה לרבי אילעא, דאמר רבי אילעא אמר רבי יעקב בר אחא משום רבינו: כל שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים – לא יצא ידי חובתו.

Translation: It has been taught: Rabbi Elazar said: If one does not say the words 'a desirable, good and extensive land' in the blessing of the land and does not mention the kingdom of the house of David in the blessing 'Who builds Jerusalem', he has not performed his obligation. Nabum the Elder says: He must mention in the second blessing the covenant. R. Jose says: He must mention in it the Torah. Pelimo says: He must mention the covenant before the Torah, since the latter was given with only three covenants but the former with thirteen. R. Abba says: He must express thanksgiving at the beginning and end of it, or at the very least once; and one who omits to do so at least once is blameworthy. And whoever concludes the blessing of the land with 'Who gives lands in inheritance' and 'Who builds Jerusalem' with the words 'Saviour of Israel' is a boor. And whoever does not mention the covenant and the Torah in the blessing of the land and the kingdom of the house of David in 'Who builds Jerusalem' has not performed his obligation. This supports R. Ela; for R. Ela said in the name of R. Jacob b. Aha in the name of our Teacher: 'Whoever fails to mention covenant and Torah in the blessing of the land and the kingdom of the house of David in 'Who builds Jerusalem' has not performed his obligation.

The רמב"ם clearly defines the word ברית as referring to ברית מילה:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ב' הלכה ג' – וצריך להזכיר בה ברית ותורה ולהקדים ברית לתורה, שהברית הזאת שאומרים בברכת הארץ היא ברית מילה שנכרתו עליה שלש עשרה בריתות והתורה כולה נכרתו עליה שלש בריתות שנאמר אלה דברי הברית וגו' מלבד הברית אשר כרת אתם בחרב אתם נצבים וגו' לעברך בברית וגו'.

להבין את התפלה

Translation: It is necessary to mention in the second Bracha of Birkat Hamazone the covenant and the Torah and to refer to the covenant before referring to the Torah. The covenant we refer to is circumcision. We refer to it first because the word "bris" appears in that section of the Torah 13 times while the word "bris" only appears three times concerning the giving of the Torah. These are the three times: (Devarim 28, 69) : these are the words of the covenant; (Devarim 28, 69) in addition to the covenant that was entered into at Horeb and (29, 9, 11) You are standing here . . . to enter into a covenant.

One can make the argument that women can say the word: ברית in the second ברכה when the word appears alone but should not recite the words: ועל בריתך שחתמת בבשרנו. We can make that distinction because the word: ברית can be a reference to another ברית which did include women. Notice that in the following source the מחבר did not prohibit women from reciting the word: ברית while the רמ"א prohibited women from reciting the word: ברית. Does this disagreement reflect that the מחבר followed the version of the second ברכה found in the רמב"ם that provided for the word: ברית alone while the רמ"א followed the version found in נוסח אשכנז that included: ועל בריתך שחתמת בבשרנו?

שולחן ערוך אורח חיים סימן קפז סעיף ג-אם לא הזכיר בברכת הארץ ברית ותורה, אפי' אם לא חיסר אלא אחד מהם, מחזירין אותו. הגה: ונשים ועבדים לא יאמרו ברית ותורה, דנשים לאו בני ברית נינהו, ועבדים לאו בני תורה נינהו (כל בו).

Translation: If one failed to refer to the covenant and the Torah in the second Bracha of Birkat Hamazone or omitted one of those references, he must return to the beginning of that Bracha and repeat it with the references. RAMAH: Women and servants should not recite the words: covenant and Torah because women are not required to undergo circumcision and servants are not required to comply with the Torah.

ברכת המזון Of ברכה The Third

נוסח אשכנז

רחם, י-א-להינו, על ישראל עמך, ועל ירושלים עירך, ועל ציון משכן כבודך, ועל מלכות בית דוד משיחך, ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו. א-להינו, אבינו, רענו, זוננו, פרנסנו, וכלכלנו, והרויחנו, והרוח לנו י-א-להינו מהרה מכל צרותינו, ונא אל תצריכנו, י-א-להינו, לא לידי מתנת בשר ודם, ולא לידי הלואתם, כי אם לידך המלאה, הפתוחה, הקדושה והרחבה, שלא נבוש ולא נכלם לעולם ועד. ובנה ירושלים עיר הקדש במהרה בימינו. ברוך אתה י-י, בונה ברחמי ירושלים. אמן.

סדר רב עמרם גאון

רחם ה' א-להינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מלכות בית דוד משיחך ועל

הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו. רועינו זנינו מפרנסנו מכלכלנו הרוח לנו מהרה מצרותינו. ואל תצריכנו לידי מתנת בשר ודם. שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה, כי בשם קדשך הגדול והנורא בטחנו. ויבא אליהו משיח בן דוד בחיינו. ומלכות בית דוד מהרה תחזור למקומה. ומלוך עלינו אתה לבדך והושיענו למען שמך והעלנו לתוכה ושמחנו בה ונחמנו בציון עירך. ברוך אתה ה' בונה ירושלים.

סידור רב סעדיה גאון

רחם ה' א-להינו עלינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל היכלך ועל מעונך ועל ציון משכן כבודך ועל הבית הגדול והקדוש אשר אתה שמך נקרא עליו. ומלכות בית דוד תחזיר למקומה בימינו. ובנה את ירושלים בקרוב. ברוך אתה ה' בונה ירושלים אמן.

מחזור ויטרי סימן פג

רחם י-י אלקינו עלינו ועל כל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל מלכות בית דוד משיחך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו ועלינו. אלקינו אבינו רועינו רעינו זנינו פרנסינו וכלכלינו. והרויחינו והרווח לנו י-י אלקינו מהרה מכל צרותינו ואל נא תצריכנו י-י אלקינו לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואותם ולא נבוש לעולם ועד: ותבנה ירושלים עיר הקודש במהרה בימינו. ב"א בונה ירושלים. אמן:

רמב"ם

רחם י-י א-להינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו ומלכות דוד משיחך תחזיר למקומה בימינו ובנה ירושלים בקרוב כאשר דברת. ברוך אתה י-י בונה ברחמי את ירושלים.

סדר חיבור ברכות

רחם ה' א-להינו עלינו ועל כל ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ועל ציון משכן כבודך, ועל מלכות בית דוד משיחך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו ועלינו. רועינו זנינו פרנסינו וכלכלינו, הרויחינו. הרווח לנו מהרה מכל צרותינו. ואל תצריכנו י-י אלקינו לא לידי מתנת בשר ודם, שמתנתם מעוטה וחרפתם מרובה אלא לידך המלאה והרחבה, והנוראה כי בשם קודשך הגדול והנורא בטחנו. לא נבוש ולא ניכלם לא בעולם הזה ולא לעולם הבא. ואף על פי שאכלנו ושתינו חורבן ביתך לא שכחנו ואל תשכחנו י-י אלקינו ואל תעזבינו מלכינו ואל תטשינו גואלינו ואל תכלימו בבקשתינו ואל תתנינו בנפש אויבינו ואל תפר בריתך אתנו ויבא אליהו ומשיח בן דוד במהרה בימינו. ובנה ירושלים עירך במהרה בימינו. ברוך אתה י-י, בונה ירושלים אמן.

נוסח תימן

רחם י-י א-להינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך ועל הבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו ומלכות בית דוד משיחך תחזיר למקומה בימינו ובנה את ירושלים בקרוב כאשר דברת. ברוך אתה י-י בונה ברחמי את ירושלים. אמן.

להבין את התפלה

ברכת המזון Of ברכה The Third Within Issues

The third ברכה of ברכת המזון is unique in that the גמרא provides alternate endings for the ברכה:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מט' עמ' א' – תנו רבנן: מהו חותם? בבנין ירושלים; רבי יוסי ברבי יהודה אומר: מושיע ישראל. מושיע ישראל אין, בנין ירושלים לא? – אלא אימא: אף מושיע ישראל. רבה בר רב הונא איקלע לבי ריש גלותא, פתח בחדא וסיים בתרתיה. אמר רב חסדא: גבורתא למחתם בתרתיה! והתניא, רבי אומר: אין חותמין בשתיים! גופא, רבי אומר: אין חותמין בשתיים. איתיביה לוי לרבי: על הארץ ועל המזון! – ארץ דמפקא מזון. על הארץ ועל הפירות! – ארץ דמפקא פירות; מקדש ישראל והזמנים! – ישראל דקדשינהו לזמנים; מקדש ישראל וראשי חדשים! – ישראל דקדשינהו לראשי – חדשים; מקדש השבת וישראל והזמנים! – חוץ מזו. ומאי שנא? – הכא – חדא היא, התם – תרתיה, כל חדא וחדא באפי נפשה. וטעמא מאי אין חותמין בשתיים – לפי שאין עושין מצות חבילות חבילות. מאי הוי עלה? אמר רב ששת: פתח ברחם על עמך ישראל חותם במושיע ישראל, פתח ברחם על ירושלים – חותם בבונה ירושלים. ורב נחמן אמר: אפילו פתח ברחם על ישראל חותם בבונה ירושלים, משום שנאמר: (תהלים קמ"ז) בונה ירושלים ה' נדחי ישראל יכנס, אימתי בונה ירושלים ה' – בזמן שנדחי ישראל יכנס.

Translation: Our Rabbis taught: How does one conclude the blessing of the building of Jerusalem? R. Jose son of R. Judah says: Saviour of Israel. 'Saviour of Israel' and not 'Builder of Jerusalem'? Say rather, 'Saviour of Israel' also. Rabbah b. Bar Hanah was once at the house of the Exilarch. He mentioned one theme at the beginning of the third blessing and both themes at the end. R. Hisda said: Is it a superior way to conclude with two themes? And has it not been taught: Rabbi says that we do not conclude with two themes? The above text stated: Rabbi says that we do not conclude with two. In objection to this Levi pointed out to Rabbi that we say 'for the land and for the food'? It means, he replied a land that produces food. But we say, 'for the land and for the fruits' (in Al Hamichya)? It means, a land that produces fruits. But we say, 'Who sanctifies Israel and the appointed seasons'? It means, Israel who sanctify the seasons. But we say, 'Who sanctifies Israel and New Moons? It means, Israel who sanctify New Moons. But we say, 'Who sanctifies the Sabbath, Israel and the seasons? This is the exception. Why then should it be different? In this case it is one act, in the other two, each distinct and separate. And what is the reason for not concluding with two? Because we do not make religious ceremonies into bundles. How do we decide the matter? R. Shesheth says: If one opens with 'Have mercy on Thy people Israel' he concludes with 'Saviour of Israel'; If he opens with 'Have mercy on Jerusalem', he concludes with 'Who builds Jerusalem'. R. Nahman, however, said: Even if one opens with 'Have mercy on Israel', he concludes with 'Who builds Jerusalem', because it says. The Lord does build up Jerusalem. He gathers together the dispersed of Israel, as if to say: When does G-d build Jerusalem? When He gathers the dispersed of Israel.

The third ברכה of ברכת המזון is further unique in that for שבת it had a third alternate ending:

רבינו יונה על הרי"ף מסכת ברכות דף לה ע"ב – ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע. פירש הרי"ף ז"ל שצריך להתחיל בנחמה ולשנות הלשון ולומר במקום רחם נחמנו ובחתימה שיאמר אחר רצה והחליצנו ונחמנו בציון עירך כי אתה בעל הנחמות בא"י מנחם עמו ורש"י ז"ל פי" שאין צריך לשנות הלשון שאומר בחול ולא להוסיף עליו כלל וכשמזכיר רחמי מתחלה ובנין ירושלים בסוף זהו נחמה כי נחמתן של ישראל הוא רחמי שמים ובנין ירושלים ולא באו בכאן להודיענו שצריך לשנות הלשון שאומר בחול אלא בא להשמיענו שאומר קדושת היום בין שתי הנחמות דהיינו רחם ובונה ירושלים וסדר הענין הוא שאומר.

Translation: On Shabbos, we begin with words of consolation and end with words of consolation and mention the sanctity of the day in between. The Rif explains that we begin with consolation and change the words of the Bracha and say the word: Nachamenu (comfort us) instead of the word Rachem (show compassion) and at the end of the Bracha after reciting Ritzei V'Ha'Chalitzeinu V'Nachameinu B'Tzion Ircha Ki Ata Ba'Al Ha'Nechemos say Baruch Ata Hashem Minachem Amo. Rashi explains that it is not necessary to change the language of the Bracha from what is recited during weekdays and we should not add to the Bracha at all. It is sufficient that we mention Rachamim in the beginning and the rebuilding of Jerusalem in the end. That is a comfort because the comfort that the Jewish people need is the compassion of heaven and the rebuilding of Jerusalem. In other words, the Gemara did not mean to teach us that we should change the language of the Bracha as it is recited on weekdays but instead the Gemara meant to teach us that we should remember the sanctity of the day between the two references to comfort which are the words: Rachem and Boneh Yerushalayim. It is the order of what is said that concerned the Gemara.

The reason for this is because the third ברכה of ברכת המזון is viewed as a ברכה of נחמה: רמב"ם הלכות ברכות פר' ב' – הלכה ד' – ברכה שלישית פותח בה רחם יי א – להינו עלינו ועל ישראל עמך ועל ירושלים עירך ועל ציון משכן כבודך, או נחמנו יי א – להינו בירושלים עירך; וחותרם בה בונה ירושלים או מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים. ולפיכך נקראת ברכה זו נחמה. וכל מי שלא אמר מלכות בית דוד בברכה זו לא יצא ידי חובתו מפני שהיא ענין הברכה שאין נחמה גמורה אלא בחזרת מלכות בית דוד.

Translation: The third Bracha of Birkat Ha'Mazone begins with the words: Rachem . . . or Nachameinu . . . and it ends with the words: Boneh Yerushalayim or Menachem Amo Yisroel Bi'Binyan Yerushalayim. Therefore this Bracha is called a Bracha of comfort . Whoever fails to mention the Kingdom of Beis Dovid in this Bracha does not fulfill his obligation because this is a central theme of the Bracha in that complete comfort will not arrive unless we have the re-establishment of the monarchy of Beis Dovid.

In our review of the various versions of the third Bracha, notice that the theme of נחמה is much more pronounced in the version of the ברכה provided by רב עמרם גאון; i.e. ונחמנו בציון עירך.

להבין את התפלה

רצה והחליצנו

נוסח אשכנז

רצה והחליצנו י-י א-להינו במצותיך ובמצות יום השביעי השבת הגדול והקדוש הזה. כי יום זה גדול וקדוש הוא לפניך, לשבת בו ולנוח בו באהבה כמצות רצונך, וברצונך הניח לנו י-י א-להינו, שלא תהא צרה ויגון ואנחה ביום מנוחתנו. והראנו י-י א-להינו בנחמת ציון עירך, ובבנין ירושלים עיר קדשך, כי אתה הוא בעל הישועות ובעל הנחמות.

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) הלכות סעודה

ובשבת מברך הזן ועל הארץ. ובברכה שלישית אומר נחמנו ה' א-להינו בציון עירך ובשכלול בית מקדשך ורחם ה' א-להינו על ישראל עמך ועל ירושלם עירך ועל ציון משכן כבודך כו' עד מהרה תחזור למקומה. ואומר רצה והחליצנו ה' א-להינו במצותיך ובמצות יום השביעי הגדול והקדוש הזה בקדושתו ובמנוחתו ונשבות בו וננוח בו כמצות רצונך. ואל תהי צרה ויגון במנוחתנו. ומלכות בית דוד מהרה תחזור למקומה. ובנה ירושלים עיר קדשך במהרה בימינו ונחמנו בנחמתה. כי אתה בעל הנחמות. ברוך אתה ה' בונה ירושלים.

סידור רב סעדיה גאון

רצה והחליצנו ה' א-להינו בכל מצותיך ומצות יום השביעי הגדול והקדוש הזה כי יום גדול וקדוש הוא מלפניך ונשבות בו כמצות רצונך. הנח לנו ואל יהי צרה ויגון ביום מנוחתנו. ובנה ירושלים בקרוב.

מחזור ויטרי סימן פג

רצה והחליצנו י-י א-להינו במצותיך ובמצות יום השביעי השבת הגדול והקדוש הזה כי יום זה גדול וקדוש הוא לפניך לשבות בו ולנוח בו באהבה כמצות רצונך. וברצונך הניח לנו י-י אלקינו שלא תהא צרה ויגון ביום מנוחתנו והראינו בנחמות ציון ובבנין ירושלם עירך כי אתה הוא בעל הישועות ובעל הנחמות כאמור כאיש אשר אמו תנחמנו כן אנכי אנחמכם. ובירושלם תנחמו. ותבנה ירושלם עיר הקודש במהרה בימינו ברוך א"י בונה ירושלם. אמן:

רמב"ם הלכות ברכות פרק ב

בשבתות ובימים טובים מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע, כיצד מתחיל נחמנו י-י א-להינו בציון עירך או א רחם י-י א-להינו על ישראל עמך ועל ירושלים עירך ומסיים מנחם עמו ישראל בבנין ירושלים או בונה ירושלים, ואומר באמצע בשבת א-להינו וא-להי אבותינו רצה והחליצנו י-י א-להינו במצותיך ובמצות יום השביעי הגדול

והקדוש הזה כי יום זה גדול וקדוש הוא מלפניך נשבות בו וננוח בו באהבה כמצות רצונך ברצונך הנח לנו י-י' א-להינו ואל תהא עלינו צרה ורעה ויגון ואנחה ביום מנוחתנו.

סדר חיבור ברכות

נחמנו י-י' א-להינו בציון עירך ושמחינו מלכינו בבינין בית בחירתך ומלכותך ומלכות בית דוד משיחך במהרה תחזירם למקומם ויבוא אליהו ומשיח בן דוד במהרה בימינו. רצה והחליצנו י-י' א-להינו במצותיך ובמצות יום השביעי הגדול והקדוש הזה כי יום זה גדול וקדוש הוא מלפניך נשבות בו וננוח בו באהבה כמצוות רצונך ואל תהי צרה ויגון במנוחתנו כי אמר דוד הניח ה' אלקי ישראל לעמו וישכון בירושלם עד לעולם ונאמר שם אצמח קרן לדוד . . . (כי אתה הוא בעל הנחמות ובעל הישועות). ברוך אתה ה' מנחם עמו בבניין ירושלם אמן בחיינו במהרה בימינו תבנה ציון ותיכון העבודה בירושלים.

נוסח תימן

א-להינו וא-להי אבותינו, רצה והחליצנו י-י' א-להינו במצותיך ובמצות יום המנוח השביעי הזה. נשבות בו וננוח בו כמות רצונך. ואל יהי צרה ויגון ביום מנוחתנו.

Issues Within רצה והחליצנו

Last week we learned of the position of the רי"ף that on שבת, the opening words and closing ברכה of the third ברכה of ברכת המזון are different than they are on weekdays.

The basis for the רי"ף's position is the following:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מה' עמ' ב'-אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזון בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. דוד תקן על ישראל עמך ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש, הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב, שלא הסריחו, והמטיב, שניתנו לקבורה. תנו רבנן, סדר ברכת המזון כך היא: ברכה ראשונה, ברכת הזון, שניה, ברכת הארץ, שלישית, בונה ירושלים, רביעית, הטוב והמטיב, ובשבת, מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה ואומר קדושת היום באמצע; רבי אליעזר אומר: רצה לאומרה בנחמה, אומרה, בברכת הארץ, אומרה, בברכה שתקנו חכמים ביבנה, אומרה. וחכמים אומרים: אינו אומרה אלא בנחמה בלבד. חכמים היינו תנא קמא! - איכא בינייהו דיעבד.

The מחזור ויטרי explains why the third ברכה of ברכת המזון should not change on שבת:

מחזור ויטרי סימן פג-בשבת פותח כמו בחול. רחם י"י. ומוסיף רצה והחליצנו באמצע. וכן נוהג ר': וכן מפורש בביאורי ברכות דרבינו יצחק בר' יהודה: והא דגרסי' ובשבת מתחיל בנחמה ומסיים בנחמה. ואו' קדושת היום באמצע. לא שיתחיל בלשון נחמה ויסיים. כי מה יתרון לשנותה בתחילת' ובסופה. וכנגד מה. אלא הברכה דבונה ירושלם נקראת נחמה. והכי

להבין את התפלה

קא מתחיל בברכה בנחמה כמו שהיא ומסיים בה כמות שהיא. ובלבד שיזכיר מעין היום באמצעיתה. והכי נמי אמרי' גבי ראש חדש מתחיל בעבודה ומסיים בעבודה. ואו' מעין המאורע באמצע. וכי תעלה על דעתך. שישנה ברכת רצה מכמות שהיא. אלא כהוייתה יאמרנה כדרכו בחול והיום מעין ודומה לו. כ"מ. ת': ומשום הכי תיקנו רצה והחליצנו בשבת ולא בימי' טובים. כי הוא יום מנוחה ושמחה וחייב להזכיר חורבן ירושלים ונחמתו בשמחתו. דכ' (תהלים קל"ז) תדבק לשוני לחכי אם לא אזכרכי אם לא אעלה את ירושלים על ראש שמחתי. וכן מצינו ששבת נקרא יום שמחה. דאמרי' בספרי. וביום שמחתכם. זה השבת. ובמועדים כמשמעם: ומשום הכי חותמי' בשבת וישמחו בך כל ישראל כו'. שנקרא השבת יום שמחה. ת': עוד מצאתי לכך או' בשבת רצה והחליצנו לפני שהוא לשון מנוחה. א"ר אלעזר בן יעקב הלשון הזה משמש שלש לשונות. ישזיב. יזיין. ינוח. ישזיב כמא דאתמר חלצה נפשי. יזיין. כמא דאתמר ועבר לכם כל חלוץ. כל דמזיין. ינוח. כמא דאתמר ועצמותיך יחליץ. יחליץ. עטיפת זיין. כלומר התורה שירדה מן השמים עטופה בזיין. א"ר אלעזר תורה וחרב ירדו כרוכין מן השמים. זכו טוב הארץ תאכלו. לא זכו חרב תאכלו.

Some additional comments concerning רצה והחליצנו:

ספר המנהיג הלכות שבת עמוד קעה—רצה והחליצנו, יש לי סמך שאומ' זה בשבת בירושלמי ובבראשית רבה, א"ר אלעזר בן יעקב מה הלשון הזה, יזיין, ישמ"ט, ישזי"ב, יני"ח, ישמט וחלצה נעלו, וחלצו את האבנים, וישלפון, יחליץ עני בעיניו, בשכר עוניו יחלצהו מדינה שלגהינם, (יניח), חונה מלאך י—י סביב ליראיו ויחלצהו מדינה שלגהינם, יזיין, ואתם תעברו חלוצים לפני אחיכ' בני ישראל המושי' מזוינין, ישזיב, חלצני י—י מאדם רע, יניח, ועצמותיך יחליץ והיית כגן רווח, וא"ר אלעזר בן יעקב זו מעולה שבברכות זרווי גרמי. מכאן סמך לרצה והחליצנו בשבת, והטעם שעל ידי זכות השבת שישמרו ישראל שתי שבתו' כהלכתן מיד יהיו נגאלין ונשמטין מן הגלות ויעלו לארץ ישראל, מזוינים ומזורזי בחלוץ עצמות, ועל זה אנו מבקשי' ומתחנני' לומר רצה והחליצנו. אב"ן הירחי. וזה שאנו אומ' רצה והחליצנו במצותיך ובמצות יום השביעי וכו' לפי ששקולה מצות שבת ככל המצות הוא שנא' בעזרא ותתן להם תורה ומצות ואת שבת קדשך הודעת להם. ועל כן אם חל י"ט או ר"ח בשבת אין לדלג רצה והחליצנו, ולהזכיר שלשבת ביעלה ויבוא, לפי שרצה והחליצנו בקשת הגאולה היא, כנגד השבת, אבל בתפי' מדלגין תפילות השבת כולן.

ספר אור זרוע ח"א – הלכות סעודה סימן קצט—ואומר רצה והחליצנו שהוא קדוש היום והא דמברכין רצה והחליצנו במצותיך ובמצות יום השביעי השבת כו' ולא מברכין א—להינו וא—להי אבותינו קדשנו במצותיך ובמצות יום השביעי השבת כו' מצאתי עיקרו בפסיקתא בהפטרה ותאמר ציון למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך וענני. אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע אם אין לישראל זכות עשה להם בשביל ידידיך אברהם יצחק ויעקב וכל שאין להם

זכות עשה בשביל ימינך הושיעה ימינך. אמר דוד לפני הקב"ה רבש"ע למה כל דרחים לך מטרף וכו' ע"ש מיכן קבעו חכמים רצה והחליצנו בשבת. מיהו איני יודע למה אין אנו מברכין כך א-להינו וא-להי אבותינו רצה והחליצנו וכו'. הלכך הכי מברך נחמנו ה' א-להינו בציון עירך ושמחנו מלכנו בבית בחירתך בבית הגדול והקדוש שנקרא שמך עליו אבינו רעינו זוננו פרנסינו כלכלינו הרויחנו והרויח לנו ה' א-להינו מכל צרותינו ואל תצריכנו ה' א-להינו לא לידי מתנת בשר ודם ולא לידי הלוואתם אלא לידך הקדושה המלאה והרחבה ולא נבוש לעולם ועד רצה והחליצנו ה' א-להינו במצותיך ובמצות יום השביעי השבת הגדול והקדוש הזה כי יום זה גדול וקדוש הוא מלפניך לשבות בו ולנוח בו באהבה כמצות רצונך וברצונך הניח לנו ה' א-להינו ואל תהי צרה יגון ואנחה ביום מנוחתנו והראנו בנחמת ציון ובירושלים עיר קדשך כי אתה הוא בעל הישועות ובעל הנחמות ומלכות בית דוד משיחך תחזירנה למקומה ותבנה ירושלים בימינו בא"י מנחם ציון ובונה ירושלים שצריך להזכיר מלכות בית דוד בבונה ירושלים.

ברכת המזון Of ברכה The Fourth

נוסח אשכנז

ברוך אתה י-י א-להינו מלך העולם, האל, אבינו, מלכנו, אדירנו, בוראנו, גואלנו, יוצרנו, קדושנו קדוש יעקב, רוענו רועה ישראל, המלך הטוב והמטיב לכל, שבכל יום ויום הוא הטיב, הוא מטיב, הוא ייטיב לנו. הוא גמלנו, הוא גומלנו, הוא יגמלנו לעד, לחן ולחסד ולרחמים ולרוח הצלה והצלחה, ברכה וישועה, נחמה, פרנסה וכלכלה, ורחמים וחיים ושלוש וכל טוב, ומכל טוב לעולם אל יחסרנו.

סדר רב עמרם גאון

ברוך אתה ה' א-להינו מלך העולם אבינו מלכנו גואלנו אדירנו יוצרנו אדון נשמתנו קדושנו קדוש יעקב המלך הטוב והמטיב שבכל יום ויום הוא מטיב עמנו והוא גומלנו הוא יגמלנו לעד חן וחסד ורחמים וכל טוב.

סידור רב סעדיה גאון

בא"י אמ"ה הא-ל אבינו מלכנו בוראנו גואלנו המלך הטוב והמטיב אשר בכל יום ויום הוא מרבה להיטיב עמנו והוא יגמלנו לעד חן וחסד ורוח ורחמים וכל טוב.

מחזור ויטרי סימן פג

בא"י אמ"ה הא-ל אבינו מלכנו אדירנו גואלנו קדושנו קדוש יעקב רוענו רועה ישראל המלך הטוב והמטיב לכל שבכל יום ויום הוא מטיב עמנו הוא גמלנו הוא גומלנו הוא יגמול בעדינו לעד לחן לחסד ורויח והצלה והצלחה וברכה וחיים ושלוש וכל טוב.

להבין את התפלה

רמב"ם סדר תפילות נוסח ברכת המזון

ברוך אתה י-י' א-להינו מלך העולם הא-ל אבינו מלכנו אדירנו בוראנו גואלנו קדושנו קדוש יעקב המלך הטוב והמטיב שבכל יום ויום גומלנו חן וחסד ורחמים וכל טוב.

סדר חיבור ברכות

בא"י אמ"ה הא-ל אבינו מלכנו אדירנו גואלנו יוצרנו, קדושנו קדוש יעקב, רוענו רועה ישראל, המלך החי הטוב והמטיב שבכל יום ויום הוא מטיב עמנו הוא גמלנו והוא עתיד לגמלנו והוא יגמלנו לעד. חן וחסד ורוח, ורחמים וברכה והצלחה וכל טוב.

נוסח תימן

ברוך אתה י-י' א-להינו מלך העולם הא-ל אבינו מלכנו אדירנו בוראנו קדושנו קדוש יעקב המלך הטוב והמטיב שבכל יום ויום הוא גומלנו חן וחסד ורחמים וכל טוב.

ברכת המזון Of ברכה Issues Within The Fourth

The fourth ברכה of ברכת המזון is different from the second and third ברכות of ברכת המזון because it begins with the words: ברוך אתה י-י' א-להינו מלך העולם. Why does it do so? Is it not connected to the previous ברכות?

תוספות מסכת ברכות דף מו' עמ' ב'-והטוב והמטיב - ואם תומר ואמאי פותחת בברוך והלא סמוכה לחברתה היא? ויש לומר דנתקנה בפני עצמה (היא) בשביל הרוגי ביתר. ואם תומר אמאי אינה חותמת בברוך? ויש לומר משום דקצרה היא, רק שתקנו לאחר כך שלש מלכיות ושלש גמולות ושלש הטבות.

Translation: Perhaps you might ask: why does the fourth ברכה of ברכת המזון begin with a Bracha, is it not connected to the Bracha that preceded it? The answer is that the fourth ברכה of ברכת המזון was composed as an independent Bracha to commemorate those who died at Beitar. Perhaps you might ask: why does the fourth ברכה of ברכת המזון not end with a Bracha? The answer is that it was composed as a short Bracha. After it was initially composed our Sages added the following to the Bracha: the recitation of G-d's hegemony three times, the recitation of forms of the word "Gomal" three times, the recitation of forms of the word "Haitiv" three times.

שלש מלכיות introduces us to another unusual feature of the ברכה; i.e it contains שלש גמולות ושלש הטבות. What are they?

ספר כלבו סימן כה-ואמרו ז"ל כל שלא אמר מלכות בית דוד בבונה ירושלים לא יצא ידי חובתו, ולפיכך צריך להזכיר מלכות שמים בהטוב והמטיב כנגד מלכות בית דוד שבבונה

ירושלים, משום דלאו אורח ארעא שלא יזכור מלכות שמים כיון שהזכיר מלכות בית דוד. ובברכת בונה ירושלים עצמה לא רצו להזכירה שלא לשתף מלכות שמים למלכות בית דוד, אי נמי שלא לשנות מטבע הברכות, לפי שהן סמוכות כמו שכתבנו. והראב"ד ז"ל כתב דמהא שמעינן שאין בברכת בונה ירושלים מלכות שמים, ואלו שאומרים ומלכותך ומלכות בית דוד טועים הם שאין בה אלא מלכות בית דוד בלבד.

Translation: Our sages said: whoever does not refer to the Kingdom of the House of David in the Bracha of Boneh Yerushalayim did not fulfill his obligation. Therefore it became necessary to refer to the hegemony of G-d in the Bracha of Ha'Tov V'Ha'Maitiv as a counterpoint to our referring to the Kingdom of the House of David in the Bracha of Boneh Yerushalayim because it is not respectful to omit a reference to G-d's hegemony when you refer to the Kingdom of the House of David. But to refer directly to G-d's hegemony in the Bracha of Boneh Yerushalayim they did not want to do so as not to make it appear that G-d's hegemony and the Kingdom of the House of David are equal or so as to not change the language of the Bracha since it is a Bracha that is connected the Brachos that preceded it. The Ravad wrote that from this we learn that we need not refer to G-d's hegemony in the Bracha of Boneh Yerushalayim so those who add the words: Oo'Malchuscha Oo'Malchus Beis Dovid err since there is a requirement to mention the Kingdom of the House of David only.

והדין נותן שאם היה צריך להזכיר מלכות שמים בבונה ירושלים למה הצריכו להשלים אותו בהטוב והמטיב שכתבנו. ומלכות שני של הטוב והמטיב משום ברכת הארץ צריכה מלכות, ולא היתה צריכה מלכות לפי שהיא סמוכה להברתה, אבל לפי שצריך להזכיר מלכות של בונה ירושלים כמו שכתבנו יזכיר גם כן מלכות של ברכת הארץ. וכן מצינו במדרש⁶ שצריך להזכיר בהטוב והמטיב ג' מלכיות ושלושה הטבות ושלושה גמולות, שלושה מלכיות כמו שכתבנו, שלושה הטבות "הטוב והמטיב לכל הוא ייטיב לנו", ויש אומרים "הוא מטיב לנו הוא הטיב לנו הוא ייטיב לנו", תחלה בלשון הווה ואחד לשעבר, ואחד להבא על דרך ה' מלך ה' מלך ה' ימלוך; ג' גמולות: "הוא גומלנו הוא גמלנו הוא יגמלינו", וכשמברכין בבית האבלים מוסיף בברכה זו ככה, המלך החי והטוב והמטיב לכל א-ל אמת דיין אמת שופט בצדק ואמת שליט בעולמו לעשות כרצונו שאנחנו עבדיו ועמו ובכל אנחנו חייבים להודות לו ולברכו, ומאריך כרצונו לבקש רחמים על האבל ולנחמו. ויש שואלין, אחר שצריך לומר בברכה זו כל אלה הענינים, למה אין חותמין בה בברוך שהרי מטבע ארוך הוא? ורבני צרפת מתרציין ואומרים שכל אלו הענינים ענין אחד הם, לפי שאלו השמות הם שמות תואר אצל הבורא יתברך הכל ענין אחד, והלכך לא הוי מטבע ארוך. והרב ר' יונה ז"ל תירץ כי מתחלה כשנתקנה הטוב והמטיב היה מטבע קצר, שלא תקנו בה רק הטוב והמטיב בלבד, ואחר כך הוסיפו בה כל הדברים האלה, ולפיכך כשנתקנה לא תקנו בה חתימה. ומה שאמרו במדרש שצריך לומר בה אחר התוספת היה, ואחר זאת הברכה אומר הרחמן ומאריך כרצונו.

6. I was unable to find this מדרש.

להבין את התפלה

The **ריטב"א** provides additional reasons why the fourth ברכה of המזון begins with a ברכה:

הלכות ברכות לריטב"א פרק ו-ח. כשניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ברכת הטוב והמטיב, וברכה ארוכה היא, שצריך לומר בה שלש מלכיות ושלש הטבות ושלש גמולות, ונוסח שלה עד שהוא גמלנו והוא גומלנו והוא יגמלנו לעד תן וחסד וכל טוב, ואם רצה להוסיף מוסיף, וראוי היה שתהא חותמת בברוך ולא פותחת לפי שסמוכה לחברתה אלא כדי לעשות היכר בדבר שהיא מדבריהם שינו הברכה מחתימתה לפתיחתה ולפיכך אין חותמין בה אע"פ שהיא ברכה אחרונה, וכן עשו היכר לזה לענות המברך אמן אחר סוף שלש ברכות של תורה כאילו הוא גמר ברכותיו.

יג. אע"פ שלא תקנו בחיוב מלכות בברכה הסמוכה לחברתה הרשות ביד אדם להזכירו ולא מנעו חכמים מכך, ולפיכך תמצא בברכת אהבת עולם שמזכיר בה מלכות וכן ברכת אמת ויציב וכן במקצת ברכות של תפלה ובברכת הודאה.

It is worth noting that all the early version of the fourth ברכה of המזון the ברכה ends with the words: **וכל טוב**. When were the words: **אל יחסרנו** added?

One of the first sources to include the words is the **מגן אברהם**:

מגן אברהם סימן קצב-בא"י אמ"ה הא-ל א"מ המלך הטוב והמטיב לכולנו הוא היטיב הוא מטיב לנו הוא גמלנו הוא גומלנו הוא יגמלנו לעד בחסד ובחן וברחמיו ויזכנו לימות המשיח עושה שלום וכו' עכ"ל ומכל שכן שיוכל לו' עד אל יחסרנו (ב"ח):

הרחמן: Beginning Of ברכת המזון The Paragraphs Of

נוסח אשכנז

הרחמן, הוא ימלוך עלינו לעולם ועד.

הרחמן, הוא יתברך בשמים ובארץ.

הרחמן, הוא ישתבח לדור דורים, ויתפאר בנו לעד ולנצח נצחים, ויתהדר בנו לעד ולעולמי עולמים.

הרחמן, הוא יפרנסנו בכבוד.

הרחמן, הוא ישבור עלנו מעל צוארנו והוא יוליכנו קוממיות לארצנו.

הרחמן, הוא ישלח לנו ברכה מרבה בבית הזה, ועל שלחן זה שאכלנו עליו.

הרחמן, הוא ישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב, ויבשר לנו בשורות טובות ישועות ונחמות.

הרחמן, הוא יברך את (אבי מורי) בעל הבית הזה, ואת (אמי מורתי) בעלת הבית הזה, אותם ואת ביתם ואת זרעם ואת כל אשר להם, הרחמן, הוא יברך אותי (ואבי \ ואמי \ ואשתי \ וזרעי \ ואת כל אשר לי) אותנו ואת כל אשר לנו, כמו שנתברכו אבותינו, אברהם יצחק ויעקב, בכל, מכל, כל, כן יברך אותנו כלנו יחד בברכה שלמה, ונאמר אמן.

במרום ילמדו עליהם ועלינו זכות, שתהא למשמרת שלום, ונשא ברכה מאת יי, וצדקה מאלהי ישענו, ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלהים ואדם.

הרחמן, הוא יזכנו לימות המשיח ולחיי העולם הבא. מגדיל (מגדול) ישועות מלכו, ועשה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם. עשה שלום במרומו, הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל, ואמרו אמן.

יראו את י-י קדושינו, כי אין מחסור ליראיו. כפירים רשו ורעבו, ודורשי י-י לא יחסרו כל טוב. הודו לי-י כי טוב, כי לעולם חסדו. פותח את ידך, ומשביע לכל חי רצון. ברוך הגבר אשר יבטח בי-י, והיה י-י מבטחו. נער הייתי גם זקנתי, ולא ראיתי צדיק נעזב, וזרעו מבקש לחם. י-י עז לעמו יתן, י-י יברך את עמו בשלום.

סדר רב עמרם גאון (הרפנס) הלכות סעודה

הרחמן יפרנסנו בכבוד.

הרחמן יתברך בשמים ובארץ.

הרחמן ישתבח לדור דורים.

הרחמן יתפאר לנצח נצחים.

הרחמן יאיר עינינו במאור תורתו.

הרחמן יצילנו ממיתה משונה.

הרחמן יצילנו מחליים רעים.

הרחמן יצילנו מיסורין קשים.

הרחמן יצילנו מדינה של גיהנם.

הרחמן יצילנו מחבוט הקבר.

הרחמן יצילנו מעניות.

הרחמן יצילנו מחלול השם.

הרחמן יצילנו מכל מיני שמד.

הרחמן יצילנו מכל צרה וצוקה.

הרחמן יצילנו מכל מיני פורעניות.

הרחמן ישים עלינו שלום.

עושה שלום במרומו הוא יעשה שלום על כל ישראל.

ואומר מלכנו א-להינו יחד שמך בעולמך. יחד מלכותך בעולמך. בנה ביתך ושכלל היכלך ושמח עדתך.

עשה למען שמך. עשה למענך ולא למעננו. עשה למענך והושיענו. למען יחלצון ידידיך הושיעה ימינך ועננו.

להבין את התפלה

הרחמן יזכנו לימות המשיח ולחיי העולם הבא. ואי לא בעי למימר מלכנו, לחיי. דכי תקינו רבנן לא תקינו אלא הזן ועל הארץ ובונה ירושלים והטוב והמטיב.

מחזור ויטרי סימן פג

הרחמן הוא ימלוך עלינו לעולם ועד: הרחמן הוא ישתבח לדור דורים ויתפאר בנו לנצח נצחים ויתהדר לעלם ולעלמי עולמים: הרחמן הוא יתברך בשמים ובארץ: הרחמן הוא יברכנו ממעון קדשו: הרחמן הוא ישלח ברכה במעשה ידינו: הרחמן הוא ישלח ברכה בבית זה ועל שלחן זה שאכלנו עליו: הרחמן הוא יפרנסנו בכבוד ולא בביזוי בנחת ולא במנוד בהיתר ולא באיסור: הרחמן הוא ידרשנו לטוב וילמדנו לקח טוב וישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב ויבשרינו בשורות טובות ויצליחנו בכל דרכינו לטובה: הרחמן הוא יוליכנו קוממיו' לארצינו: הרח' הו' ירבה גבולינו בתלמידי' הרח' הו' ירים קרנינו למעלה למעלה וישפיל כל שנאינו למטה למטה: הר' הו' ירפיאנו ויעזרנו ויסמכינו כרוב רחמיו וחסדיו הרבים: הר' הוא יברך בעל הבית הזה אותו ואת ביתו ואת בניו ואת כל אשר לו ואת עמדיו ואת סומכיו ואת דורשיו ואת דורשי שלומו וטובתו בבנים ובבנות בעושר ובנכסים כמו שנתברכו אבותינו אברהם יצחק ויעקב בכל מכל כל כן יתברכו יחד בברכה שלימה ונאמר אמן: יהי רצון מלפני אלקי השמים שלא יבוש בעולם הזה ולא יכלם לעולם הבא. ויצליח מאד בכל נכסיו ויהיו נכסיו ונכסינו מצליחין וקרובין לעיר ואל ישלום שטן במעשה ידיו ולא במעשה ידינו ואל יזדקק לא לפניו ולא לפנינו שום דבר הרהור חטא ועבירה ועון מעתה ועד עולם: ממרום ילמדו עליו ועלינו זכות שתהא למשמרת שלום ישא ברכה מאת י-י וצדקה מא-להי ישענו ונמצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם: הרחמן הוא יחיש לנו גואל. ויבנה חומות אריאל. ויקבץ נפוצות יהודה וישראל. ויזכינו לשני ימות המשיח ולחיי עולם הבא: מגדול ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם: עושה שלום במרומו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל ישראל ואמרו אמן: ואו' בלחש. יראו את י-י קדושו כי אין מחסור ליריאיו. כפירים רשו ורעבו ודורשי י-י לא יחסרו כל טוב. כוס ישועות אשא ובשם י-י אקרא:

רמב"ם סדר תפילות נוסח ברכת המזון

הרחמן ישתבח לדור דורים, הרחמן יתפאר לנצח נצחים, הרחמן יזכנו לימות המשיח ולבנין בית המקדש ולחיי העולם הבא, מגדול ישועות מלכו וגו' כפירים רשו ורעבו וגו' הודו לי-י כי טוב כי לעולם חסדו.

סדר חיבור ברכות

הרחמן הוא יתברך על כסא כבודו:
הרחמן הוא יתברך על כסא מלכותו:
הרחמן הוא ישתבח בשמים ובארץ:
הרחמן הוא ישתבח לדור דורים:

הרחמן הוא יתהדר לעלם ולעלמי עולמים:

הרחמן הוא יפרנסנו בכבוד:

הרחמן הוא יהיה לנו עוזר וסומך בכל דרכינו:

הרחמן הוא יצליחנו בכל דרכינו:

הרחמן הוא ישלח ברכה והצלחה בכל מעשה ידינו:

הרחמן הוא יברך משאינו ומתנינו:

הרחמן הוא יגוינו במגיננו:

הרחמן הוא יסוככינו באברתנו:

הרחמן הוא יתן בלבנו ליראה אותו:

הרחמן הוא יפתח לנו שערי פרנסה וכלבלה:

הרחמן הוא יצילנו מגלות:

הרחמן הוא יצילנו מעניות:

הרחמן הוא יצילנו משמד:

הרחמן הוא יצילנו מגיות:

הרחמן הוא יצילנו מכל פרעניות:

הרחמן הוא ירבה גבולנו בתלמידים:

הרחמן הוא יטע תורתו וראתו בלבנו:

הרחמן הוא ישבור עול גוים מעל צוארינו:

הרחמן הוא יגביה קרנינו למלה מעלה:

הרחמן הוא ישפיל כל שונאינו מטה מטה

הרחמן הוא יפרוס סוכת שלומו עלינו:

הרחמן הוא יבנה ביתנו במהרה בימינו:

הרחמן הוא ישלח לנו את אליהו הנביא זכור לטוב ויבך כל אחד ואחד ממנו בשמו. מגדול ישועות מלכו

ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם: הרחמן הוא ישים עלינו ברכה וחיים ושלוש: עושה שלום

במרומיו הוא יעשה שלום על כל ישראל. כפירים רשו ורעבו ודורשי יי לא יחסרו כל טוב. אלקים חונינו

ויברכינו ויאר פניך אתנו סלה. לה' הישועה ועל עמך ברכתך סלה.

נוסח תימן

הרחמן ימלוך עלינו לעולם ועד: הרחמן ישתבח על כסא בכודו: הרחמן ישתבח בשמים

ובארץ: הרחמן ישתבח לדורי דורים: הרחמן יתפאר לנצח נצחים: הרחמן יפרנסנו בכבוד:

הרחמן יסמיכנו על הכבוד: הרחמן יטע השלום בינינו: הרחמן יעשה עמנו למען שמו: הרחמן

יפרוס עלינו סכת שלומו: הרחמן יאר עינינו ולבנו במאור תורתו: הרחמן יזכנו לימות

המשיח ולבנין בית המקדש ולחיי העולם הבא:

מגדיל (מגדול) ישועות מלכו ועושה חסד למשיחו לדוד ולזרעו עד עולם: כפירים רשו ורעבו

ודורשי יי לא יחסרו כל טוב: הודו לי-י כי טוב כי לעולם חסדו.

מה שאכלנו יהיה לשבעה. ומה ששתינו יהיה לרפואה. ומה שהותרנו יהיה לברכה. כדכתיב

ויתן לפניהם. ויאכלו ויותירו כדבר ה'. ברוכים אתם לה'. עשה שמים וארץ. ברוך הגבר אר

יבטח בה' והיה ה' מבטחו. ה' עז לעמו יתן ה' יברך את עמו בשלום. חזקו ויאמץ לבבכם. כל

המיחלים לה'. בטחו בה' עדי עד. כי בי-ה צור עולמים. והבוטח בה' חסד יסובבנו.

להבין את התפלה

Issues Within The Paragraphs Of הרחמן Beginning: ברכת המזון

The instruction that רב סעדיה גאון provides in his סידור after the text of the fourth ברכה of הרחמן clearly explains the purpose of the paragraphs:

סידור רב סעדיה גאון—וזאת תפלה קצרה שיתפלל: הרחמן ימלוך לעולם ועד ישתבה נצח סלה. הרחמן יאיר עינינו במאור תורה, יצליח לנו בכל דרכינו, ישים יראתו לנגד עינינו, יסיר מחלה מקרבנו, יגער בחושבי רעתנו, יהיה לנו עוזר וסומך, יעשה עמנו למען שמו, ישים עלינו שלום, עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום על ישראל.

א—להי shares a remarkable resemblance to the paragraph of רב סעדיה גאון's brief תפלה that we recite after שמונה עשרה. Both contain personal requests and the requests are comparable. Perhaps רב סעדיה גאון is teaching us an even greater lesson; that שמונה עשרה and ברכת המזון were cut from the same mold. Let me add one additional group of ברכות that may have been composed using the same form; i.e the בהפטרה. What they each have in common as found in the versions included in the סידור רב סעדיה is the ברכה of בונה ירושלים.⁷

The fact that the הרחמן paragraphs represent an additional prayer has practical implications. When should שבע ברכות be recited?

חידושי הגריי"ז⁸ החדשים סימן סד—בברכת התנים צריך שהברכות יהיו דוקא בתוך ז' ימי המשתה, ולא סגי בהתחיל ביום השביעי לפני שקיעת החמה, ולא שייך בזה הדין של רצה בשבת ויעלה ויבוא ביו"ט דאזלינן בתר תחילת הסעודה. והטעם, הדא דאחר ז' אין זה בית התנים ובעינן ברכת התנים בבית התנים דוקא, ועוד דהתם כל עיקר החיוב הסעודה מחייב, ולכן אזלינן בתר תחילת הסעודה. אבל חיוב ברכת התנים אינו מחייב הסעודה, אלא דמברכין על כוס של ברכת המזון אבל אין זה המחייב, ולכן אין לזה שייכות לתחילת הסעודה.

Translation: The special Brachos that we recite in honor of a bride and groom need to be recited only during the seven days of celebration that follow the wedding. Therefore on the seventh day of celebration it is not enough that the meal was started before sunset of that day. The special Brachos do not follow the same rule that is applied to reciting Ritzzei on Shabbos and Ya' Aleh V'Yavoh on Yom Tov; i.e whether we say these prayers depends on when the meal began. The first reason that the special Brachos that we recite in honor of a bride and groom do not follow that rule is that once the seventh day ends, the bride and groom no longer

7. ברוך אתה ה' א—להינו מלך העולם צדיק בכל הדורות נאמן אתה הוא ה' א—להינו ונאמנים דברך ודברך אהור לא ישוב כי נאמן אתה. ברוך אתה ה' הנאמן בכל דבריו. רחם על ציון כי היא בית חיינו ולענומת נפש תנקום נקם מהרה בימינו ותשכון בה לעולם ועד. ברוך אתה ה' בונה ירושלים. צמח דוד עתה תצמיח וקרנו תרום בישועתך. ברוך אתה ה' מגן דוד. הנח לנו כי אתה אבינו ומלוך עלינו מהה כי אתה מלכינו. ברוך אתה ה' מקדש השבת.

8. Rabbi Yitzchak Zev Soloveitchik, זצ"ל, uncle to Rabbi Joseph Soloveitchik, זצ"ל, (the "Rav")

have a special “bride and groom” home. The only reason that we can recite those Brachos is because the meal is taking place at the special “bride and groom” home. In addition the basis for reciting Ritzzei on Shabbos and Ya’Aleh V’Yavoh on Yom Tov is that we are having a meal. That is why we can recite those paragraphs so long as we started the meal when it was still Shabbos or Yom Tov. However the fact that we recite the special Brachos in honor of a bride and groom is not triggered by our participating in a meal even though we recite the Special Brachos as part of Birkat Ha’Mazone. What triggered the recital of the Brachos is the fact that we are at the special “bride and groom” home. And so when the meal began did not govern whether the Special Brachos could be recited.

מרן ז"ל אמר דברכת חתנים, הברכה האחרונה משבע הברכות, אשר אחר הסעודה יש לה שייכות לברכת המזון. ודקדק מלשון הרמב"ם (פ"ב מהל' ברכות ה"י) שכ' ברכה זו "שמוסיפין בבית חתנים, ובמה שכתב מוסיפין נקרא שיש לה שייכות על ברכת המזון. וסיפר הגר"מ בדידה הוי עובדא כאשר מרן ברך שבע ברכות ברך תיכף לאחר ברכת המזון קודם הרחמן, ומשום דיש לה שייכות לברכת המזון, ע"כ.

Translation: Others may not agree with my opinion. Maran said that the Birchas Chasanim which are recited after concluding the meal, particularly the last Bracha, are related to Birkas Ha’Mazone. He reached that conclusion based on what he saw in the words of the Rambam (Hilchos Brachos 2, 10) who wrote that “we add” at the house of the bride and groom. He understood the words “we add” to mean that the Special Brachos are related to Birkas Ha’Mazone. The GRA”M related that he witnessed an incident in which Maran recited the Special Brachos for a bride and groom immediately after Birkas Ha’Mazone, but before the Ha’Rachaman paragraphs. The reason he did so was because he held that there was a connection between Birkas Ha’Mazone and the Special Brachos for a bride and groom.

ושמעתי דהגר"ד אמר דגם ברכת האורה לבעל הבית דעת מרן היתה שיש לברכה תיכף אחר אל יחסרנו, וכן משמע ברמב"ם שכתב סדר ברכת המזון וכו' בשבת מוסיפין רצה וכו' ואורה מברך כך, ובבית אבל ואבל כך, ובבית חתנים כך. ועיין מש"כ במקום אחר בשם מרן ע"ד התוס' פסחים קב: בד"ה שאין אומרים, שכתב דאין לומר ז' ברכות על כוס של ברכת המזון, דלפי הנ"ל בדברי הרמב"ם יהיה אפשר לברך על כוס של ברכת המזון גם ברכת חתנים.

Translation: I heard that the GRA”D said : according to Maran the special prayer of a guest sitting at his host’s table should be recited immediately after L’Olam Al Yichasreinu”. So it appears from the words of the Rambam who describes the order of Birkas Ha’Mazone; i.e on Shabbos we add Ritzzei and a guest recites as follows and in the house of a mourner this way and in the house of a bride and groom this way. However, see what is written in a different place in the name of Maran based on what Tosaphos says in Maseches Pesachim 102 side 2 on the words: Sh’Ain Omrim. Tosaphos writes that it is not proper to recite the Sheva Brachos on the same cup of wine used for Birkas Ha’Mazone. It would appear therefore that the Rambam would disagree and would hold that the same cup of wine can be used for both Birkas Ha’Mazone and Sheva Brachos.

The fact that the הרחמן paragraphs represent an additional prayer may also explain why we find such a wide variety of texts that follow the fourth ברכה of ברכת המזון.